

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ХАДИДЖА ЭЛЬХАН ГЫЗЫ МУСАЕВА

**КОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ РУССКИХ
И АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПОСЛОВИЦ О ЖЕНЩИНАХ**

5707.01 – Славянские языки (русский язык)

5706.01 – Азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам**

Баку – 2015

Диссертация выполнена на кафедре общего и русского языкознания
Бакинского славянского университета

Научный руководитель: *доктор филологических наук, профессор*
Аслан Мамедали оглу Мамедли

Официальные оппоненты: *доктор филологических наук, профессор*
Ильяс Гамидулла оглу Гамидов

доктор филологических наук, профессор
Исмайыл Орудж оглу Мамедли

Ведущая организация: Кафедры Азербайджанского языкознания
и Русского языка и методики его
преподавания Азербайджанского
государственного педагогического
университета

Защита состоится « 28 » 10 2015г. в ___ часов на заседании
Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на со-
искание ученой степени доктора наук и доктора философии по фило-
логии при Бакинском славянском университете по адресу: AZ1014, г.
Баку, ул. С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Бакинского
славянского университета

Адресу: AZ1014, г. Баку, ул. С.Рустама, 25.

Автореферат разослан « » _____ 2015 года

Ученый секретарь
Диссертационного совета Д.02.071
доктор философии по филологии, доцент

Н.Р.Мугимова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИССЕРТАЦИИ

Актуальность темы исследования. Паремиология языков мира на современном этапе развития лингвистической теории стоит на первом месте по степени актуальности. Такое положение обусловлено несколькими факторами, среди которых можно выделить следующие. Прежде всего, следует говорить о формировании в последней четверти прошлого столетия такого направления лингвистический исследований, как когнитивистика. Лингвисты мира единодушны в признании того факта, что на смену формализма и строгого структурализма в языкознании пришло понимание роли семантики в широком смысле. Речь идет не только о значениях языковых единиц, что в общем-то в различной степени исследовалось всегда. Даже такой титан структурализма, как Л.Ельмслев задавался вопросом: «образуют ли значения слов структуру?» Современное когнитивное языкознание в своих интересах выходит далеко за рамки собственно языковых значений. Его интересует отражение в языке национальной психологии и мышления, способы, факты и результаты познания человеком мира. За рабочую гипотезу когнитивизма в языкознании берется тезис о том, что язык есть не что иное как конкретика видения мира тем или иным народом. Следовательно, языки различаются по характеру мировидения народов. Недостаточно просто утверждать, что народы отличаются друг от друга менталитетом, важно понять, что национальные менталитеты манифестируются в языках. Отсюда следует, что языки в первую очередь должны изучаться с целью выявления особенностей национального менталитета.

Задачи, стоящие перед когнитивным исследованием определяют приоритетность языковых единиц. Так, если в центре внимания когнитивной лингвистики стоит национальный менталитет, то особой актуальностью характеризуется изучение фразеологических единиц, пословиц и поговорок, так как именно эти языковые единицы в выпуклой форме и в максимальной степени отражают особенности национальной психологии и стереотипы национального миропонимания.

Русские и азербайджанские пословицы о женщине не становились объектом системного анализа и специального анализа ни в контексте традиционного языкознания, ни, тем более, в контексте когнитивного. Между тем актуальность подобного исследования совер-

шенно бесспорна в свете указанных выше факторов. Характеристика женского образа предполагает две позиции, что ставит под сомнение критерий объективности. В пословицах с необходимостью должны найти отражение особенности как женского, так и мужского взгляда на образ женщины. Точнее, сам образ женщины в национальной паремиологии формируется в соответствии с мужским и женским миропониманием. Различия в системе оценок, связанные с полом оценивающего субъекта, составляют проблематику гендерной лингвистики, что не входит в задачи настоящего исследования. Независимое лингвистическое изучение паремий рассматривает их в абсолютной позиции, вне гендерных ассоциаций и интерпретаций. Другое дело, что ученые, в сферу интересов которых входят гендерные различия, могут использовать его результаты.

Объектом исследования являются пословицы русского и азербайджанского народов о женщине.

Предмет исследования составило место образа женщины в сознании русского и азербайджанского народов, статус женщины в картине мира, характерной для русского и азербайджанского менталитета.

Основная цель исследования состоит в определении на паремиологическом материале системы семантических признаков, конституирующих образ женщины в коллективном сознании русского и азербайджанского народа.

Для достижения основной цели исследования были решены следующие **конкретные задачи**:

1. Были определены принципы, цели, задачи и методы когнитивного исследования образа женщины в системе пословиц русского и азербайджанского народов;

2. По существующим словарям русского и азербайджанского языков была сделана выборка пословиц о женщине;

3. Русские и азербайджанские пословицы о женщине были систематизированы и представлены в паремиологических микросистемах;

4. Был проведен когнитивный анализ русских и азербайджанских пословиц о женщине;

5. Результаты исследования были обобщены и представлены в виде кратких выводов.

Поскольку для азербайджанской русистики особой актуальностью пользуется проецирование результатов исследований по

русскому языку на эквивалентный материал азербайджанского языка и выявление типологически значимых соответствий, отдельное место в работе занимает сопоставление русских пословиц о женщине с соответствующим материалом азербайджанского языка.

Научная новизна диссертации состоит в сборе и систематизации русских и азербайджанских пословиц о женщине, определении системы семантических признаков, определяющих границы образа женщины в картине мира русского и азербайджанского народов, систематизации паремий по дифференциальным семам.

Теоретическая значимость исследования заключается в систематизации русских и азербайджанских пословиц о женщине, описании и интерпретации паремий в контексте когнитивизма, формулировке выводов, претендующих на раскрытие содержания русского и азербайджанского менталитета.

Практическая значимость исследования состоит в том, что его результаты могут быть использованы при составлении семантических и когнитивных словарей русского и азербайджанского языков, вообще в общей, русской и двуязычной лексикографии, при составлении общих и специальных вузовских курсов по лексикологии, фразеологии и паремиологии русского языка, семантике и семасиологии.

Степень изученности темы. Пословицы любого народа представляют собой материал, который не может не обращать на себя внимание. Это обусловлено яркостью и афористичностью паремий, непосредственной связью с народным опытом, который они представляют в образной форме. Пословицы русского народа составили объект многочисленных исследований уже в XIX в. Как правило, изучение и сбор пословиц сопровождался изданием паремиологических словарей. Среди паремиологических исследований прошлого и настоящего следует выделить фундаментальные работы А.Н.Афанасьева, А.А.Потебни, И.М.Снегирева, М.И.Михельсона, В.И.Даля, Г.Л.Пермякова, И.Г.Гамидова, З.Ализаде. Библиография работ по паремиологии достаточно большая, довольно много диссертационных работ. Однако большинство исследований носит общий характер и не выходит за рамки общезнаменологических штудий. Упомянутым же исследователям удалось создать собственные оригинальные и собственно паремиологические работы, составившие этап в развитии паремиологической теории. Например, одно только принадлежащее А.А.Потебне сравнение пословицы с алгебраи-

ческой формулой, представляющей абстрактные величины и наполняющееся конкретным содержанием в конкретной ситуации, послужило огромным стимулом для развития паремиологической теории и верного понимания сути этого явления. Труды Г.Л.Пермякова ориентированы на системно-структурное изучение паремий и определение их системного статуса на стыке релевантных для системы отношений. В еще более широком теоретическом контексте русские и азербайджанские паремии анализируются в работах И.Г.Гамидова, ориентированных на определение глубинных ментальных паттернов, составляющих этнопсихолингвистическую основу пословиц и поговорок. Труды этих ученых составляют теоретико-методологическую базу современной паремиологии. Вместе с тем необходимо отметить, что в аспекте когнитивизма пословицы русского народа не исследовались. Это закономерно, так как лингвокогнитивный дискурс находится в стадии формирования.

Рабочая гипотеза исследования заключается в понимании того факта, что пословицы любого народа занимают ведущую позицию в системе языковых средств, представляющих национальный менталитет. Ведущая роль пословиц в аспекте когнитивизма связана с тем, что они имеют характер суждения и в системном виде отражают интеллектуальный и эмоциональный опыт народа. Следовательно, системное изучение пословиц, покрывающих определенный участок национального опыта, дает возможность делать выводы относительно статуса того или иного концепта или образа той или иной реалии в картине мира, существующей в сознании языкового коллектива.

Поскольку пословицы однозначно выражают определенную мысль, на первый взгляд они достаточно четко поддаются семантической интерпретации. В частности, это обстоятельство касается коннотативной характеристики пословиц. Иными словами, как будто бы довольно легко определить характер коннотации, ее позитивность или негативность. Однако этому противоречит многогранность содержания пословицы. Пословицы могут употребляться в самых разных ситуациях и при этом обнаруживать самую разную коннотацию. Более того, почти в любой ситуации присутствует возможность иронического использования народной мудрости с обратным эффектом.

Положения, выносимые на защиту:

1. Пословицы отражают народный опыт, в силу чего являются многогранными и не позволяют делать однозначный и категоричный вывод относительно оценки явления в национальном менталитете;

2. Пословицы о женщине с точки зрения коннотации носят бинарный характер, что непосредственно отражает бинарность оценки женщины русским национальным менталитетом;

3. Оценка женщины в русских паремиях носит гендерный характер;

4. Оценка женщины в паремиях носит мужской характер;

5. Отрицательная оценка женщины носит социокультурный характер;

6. Положительная оценка женщины в русских пословицах носит социогенный характер:

7. Русские пословицы о женщине имеют характер устойчивой и замкнутой системы.

Методы исследования. В диссертации использованы методы, непосредственно связанные с задачами, стоящими перед исследованием. Это описательный метод и метод семного анализа.

Методология исследования. Методологию исследования составили принципы современной теории паремиологии и когнитивной лингвистики.

Источники исследования. В работе использованы два типа источников: лингвотейоретические и лексикографические. Термин *лексикографический* в данном контексте имеет широкое значение, охватывающее собственно лексикографию, фразеграфию и паремиографию.

Апробация диссертации. Об основных положениях исследования, его этапах и результатах регулярно докладывалось на заседаниях кафедры общего и русского языкознания Бакинского славянского университета, теоретических семинарах, проводимых в БСУ, вузовских, межвузовских, республиканских и международных конференциях. Результаты исследования нашли также отражение в 8 статьях.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, предисловия, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

ОБЩЕЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обосновывается актуальность темы исследования. Даются сведения об объекте и предмете исследования, его основной цели и задачах, научной новизне, теоретической и практической ценности, методах и источниках, рабочей гипотезе и положениях, выносимых на защиту, апробации и структуре диссертации.

Предисловие называется «Теоретические предпосылки изучения пословиц о женщине в когнитивном аспекте» и носит характер лингвотеоретического вступления в практический анализ паремиологического материала. Здесь, в частности, отмечается, что когнитивный анализ языковых фактов рассматривает их в качестве конечного продукта познавательной деятельности. Факты языка, обнаруживающие когнитивную значимость, отражают общественный когнитивный процесс и его результаты. Изучая факты языка в когнитивном аспекте, мы восстанавливаем историю ментального процесса, характеризующего становление национального мышления и психологии. Когнитивизм, понимаемый подобным образом, должен избирательно подходить к собственному материалу. Любая исследовательская методика избирательна в том смысле, что какие-то факты подтверждают ее справедливость, в то время как другие служат исключением. Это распространяется и на любую классификацию, так как всегда находятся факты, не уместяющиеся в предлагаемое деление. Самый поверхностный обзор языковых единиц позволяет выявить те единицы, которые наиболее удачно ложатся под когнитивный анализ. Если в задачи когнитивного анализа входит выявление результатов этнического опыта, то максимально прозрачно и четко эти результаты представлены в паремиологической системе языка. Одна особенность делает пословицы самым удобным для когнитивизма языковым материалом. Это то, что пословицы имеют в своей основе логическое суждение. Структура пословицы соответствует структуре логического суждения. Конечно, в сборниках пословиц различных народов обнаруживаются структурно-семантические типы, не отвечающие структурно-семантическим требованиям суждения, но такие единицы, как правило, могут трансформироваться в суждение. Следовательно, суждение составляет их глубинную структуру. Нередко составители сборников пословиц включают в сборники и поговорки, не

обладающие пословичной структурой. Что же касается типа пословичной семантики, то она сводима к некоторому утверждению.

Подход к пословицам, который обусловлен теорией структурализма, вообще не считает такого рода выражения единицами языка. Структурализм важнейшей организующей особенностью языковой системы считает непосредственную связь языковых единиц как между собой, так и между единицей и системой. Например, в теории фразеологического окружения М. Т. Тагиева такая связь обозначается как *собственно структурная*.¹ М. Т. Тагиев считал фразеологическими единицами только те конструкции, которые обладают обязательной системной связью. Соответственно сверхсловные комплексы, такой связью не обладающие, М. Т. Тагиев к фразеологии не относил. Например, выражение *крутиться как белка в колесе*, по мнению ученого, является фразеологической единицей, поскольку обладает собственно структурной связью – существительными с семантикой собственно лица в именительном падеже. Кто-то крутится как белка в колесе.

На самом деле здесь мы имеем дело с универсальными характеристиками языковых единиц. Любая языковая единица от фонемы до фразеологизма обладает обязательной системно-структурной связью. Тот факт, что мы иногда говорим о них или рассматриваем, даже подвергаем анализу, изолированно, вне обязательных связей, представляет собой известную абстракцию. Например, в языке существуют комбинации фонем, определяющие их позиции, нет фонем, оторванных от системы языка. Тем не менее мы говорим о тех или иных фонемах, об отдельных звуках и их характеристиках.

Такое понимание сущности языковых единиц выносит пословицу за рамки языковой системы именно в силу того, что она представляет собой законченную и самостоятельную семантико-структурную единицу. Семантическая законченность проявляется в том, что пословица выражает законченную мысль. Эта мысль заключается в ее структуре, следовательно, структура пословицы не предполагает наличия каких-либо языковых элементов, исключительно с помощью которых она была бы способна выразить фрагмент народного опыта. Например,

¹ Тагиев М. Т. Глагольная фразеология современного русского языка. Баку: Маариф, 1966, с. 50.

Славен человек не словами, а делами. Конструкция завершена как с точки зрения формы, так и с точки зрения содержания.

В плане формы пословица представляет собой законченное предложение, не предполагающее и не требующее дополнительных элементов. Форма пословицы обусловлена функционально, она не случайна. Поскольку пословица представляет собой фольклорный жанр, то она обладает особенностями, непосредственно отражающими природу этого жанра. Важнейшая особенность пословичного жанра заключается в выражении народного опыта, в назидании, обобщении взглядов на мир и человека. Следовательно, она судит и имеет форму суждения. Грамматически это определяется как законченное предложение. В тексте такого рода законченные предложения отделяются одна от другой точками. Точка – это графический и визуально представленный конец, предел. Точка показывает, что мысль закончена, и никакой дополнительный знак не требуется. Не требуется, разумеется, с точки зрения той мысли, которая заключена между двумя точками.

Для целей конкретного анализа паремиологических систем любого языка теоретические рассуждения об их системном языковом статусе практически ничего не дают. Однако такого рода теоретические рассуждения очень много значат для понимания природы того, что принято называть пословицами и, что крайне важно, для отграничения их от других, смежных и внешне похожих единиц.

В мировом языкознании все более утверждается когнитивный подход к изучению как языка в целом, так и его отдельных единиц. Суть когнитивного подхода сводится к тому, что он исходит из особенностей восприятия и усвоения внешней информации. В основе когнитивного подхода лежит представление о когниции как модели познания окружающего мира. Эта модель естественным образом включает в себя такие этапы или ступени познания, как знакомство с внешним объектом, обработка в сознании впечатлений от него, как объекта, так и ситуативных особенностей знакомства с ним, и, наконец, представления результатов такой сознательной обработки информации. Когнитивизм как широкий эпистемологический механизм имеет отношение ко всем научным сферам. В языкознании он связан с тем, что языковые единицы, и грамматика, и словарь, рассматриваются как результат когнитивной деятельности сознания. С

точки зрения языка как общественного достояния в данном случае речь идет не об индивидуальном сознании, а о коллективном.

Когнитивный анализ паремииологии в принципе должен быть нацелен на определение важнейших концептов языковой картины мира и их систематизацию. Кроме того, перспективы когнитивного анализа пословиц связаны с выявлением и систематизацией когнитивных признаков, так как именно они демонстрируют характер и специфику концептуального оформления образов предметов в национальном сознании.

Теоретически и практически важно отделение пословиц от поговорок. Поговорки составляют близкий паремииологии материал, однако отождествлять их с пословицами неправомерно. В классическом виде поговорка представляет собой некоторое восклицание по поводу стандартной жизненной ситуации. Она более эмоциональна, в ней нет выражения народного опыта. Иногда поговорки могут переводиться в структуру пословицы, т.е. оформляться как суждение.

Первая глава диссертации называется «Когнитивная характеристика концепта «женщина» в русской паремииологии». Отмечается, что русская женщина представляет собой историко-социальный и историко-культурный тип человеческой личности, характерный именно для русских условий. Культурология как мысль о культуре в данном контексте оформляется как рефлексия на тот феномен человеческой личности, который условно обозначается как *русская женщина*. Следовательно, пословицы русского народа являются фрагментом или частью тех культурологических текстов, которые сообщают нам информацию о женщине. Сами пословицы содержат культурологическую информацию о женщинах. Культурологический характер этой информации связан с когнитивным характером пословиц вообще. Иными словами, пословица может расцениваться как самый яркий когнитивный тип языкового выражения, поскольку она носит характер логического суждения и всегда что-то утверждает о жизни. Эта отличительная особенность пословицы, историко-литературная и жанровая специфика которой состоит в назидании. Поучительный характер пословиц находит отражение и в их названиях, имеющих в различных языках. Достаточно вспомнить азербайджанское название *atalar sözü*. Таким образом, это поучение отцов, которое не может не носить поучительного характера. Следовательно, когнитивное содержание пословицы налицо. При этом нельзя путать

содержание пословицы со значением. Значение конкретной пословицы может и не быть столь очевидным, в таких случаях оно требует интерпретации. Содержание же пословицы всегда очевидно, это мысль, отражающая опыт предков. Когнитивное содержание пословицы очевидно. Она всегда является заключительным этапом когнитивной, когда информация, переработанная этническим мышлением, предстает в виде языковой формулы. Разумеется, концепт «женщина» в русской языковой картине мира определяется не только паремиологическими единицами, их значением и коннотацией. Однако именно в силу выпукло представленного когнитивного содержания пословицы оказываются важнейшим, можно сказать, первостепенным материалом для изучения любого концепта. Основным источником русских пословиц о женщине, на наш взгляд, необходимо считать сборник В. И. Даля «Пословицы русского народа». Сборник, как известно, состоит из двух томов, и каждый том разделен на тематические главы. В первом томе сборника имеется специальная глава под названием «Баба – Женщина»¹.

В этой главе приводится 78 пословиц, основная масса которых носит сниженный характер. Когнитивный анализ предполагает определение когнитивного признака, так как в основу паремиологического значения ложится определенный признак, соотносящийся в коллективном сознании народа с данным концептом.

Анализ пословиц о женщине, представленных в этой главе, дает возможность выделить следующие когнитивные признаки: «торопливость», «быстрота», «теснота», «болтовня», «болтливость», «шум/гам», «безразличие», «равнодушие», «изменчивость», «нерешительность», «ложь», «увертливость», «самодурство», «своенравие», «упрямство», «глупость», «вздорность», «неблагодарность», «недолговечность того, что сделано женщиной», «неспособность женщин что-то делать вместе», «способность заговорить кого угодно», «самоуправство, нежелание соглашаться с мужем», «бесстыдство», «капризы/прихоти», «нахальство», «плаксивость», «лень», «желание любви и ласки», «низость/нечеловечность», «зло», «лукавство», «необдуманность», «льстивость».

¹ Даль В.И. Пословицы русского народа. Том 1. М.: Художественная литература, 1984, с. 273-275.

Некоторые пословицы образуют единую смысловую и коннотативную парадигму. Например, выделяется группа со значением «болтливость». «Болтливость» оказывается одним из важнейших когнитивных признаков концепта «женщина» в русском языке. Концептуально важным является то обстоятельство, что женская болтливость оказывается категориальным признаком для русского языкового сознания.

Признак «болтливость» реализуется в определенной семантической конфигурации. Иными словами, когнитивный признак, характеризующий образ женщины, носит не абсолютный характер, а относительный, он представлен на каком-то фоне. Например, *бабий язык, куда ни завались, достанет*. Фактически семантическая структура данной пословицы состоит из трех важнейших концептов. Причем все три концепта носят универсальный характер, однако важно то, что женская болтливость представляется адресантом паремии на фоне «спасения» и «вездесущий». Оба концепта или фактора, на котором фиксирует внимание паремиологическая семантика, являются экспрессивно насыщенными. Так, когнитивный признак «спасение» на самом деле связан с невозможностью укрыться от того, от чего адресант хочет спастись. Усиливает экспрессию и частица *ни*, которая представляет собой максимальную степень качества действия. Столь же экспрессивен и глагол *достанет*. Следует также отметить, что в случае с этим глаголом мы имеем возможность наблюдать своеобразное семантическое стяжение. Дело в том, что глагол *достать* сам по себе предполагает «бегство от того, кто хочет достать». Более того, не просто «бегство», а «паническое бегство», именно поэтому тот, кто преследует, пытается дотянуться, достать и схватить. Все участники той ситуации, которая является денотатом паремиологической семантики, создают чрезвычайно экспрессивную картину. Одновременно образность, лежащая в основе пословицы, создает комический эффект, который также усиливает экспрессию. Экспрессивная насыщенность в свою очередь призвана показать, насколько ужасна женская болтливость. Безусловно, пословица отражает мужскую ментальность. В этом гендерный смысл этой и многих других пословиц.

С точки зрения сложности содержания выделяется пословица *баба бредит, да черт ей верит*. В структуре пословицы особое значение приобретает мифологический или религиозный компонент

черт. Почему именно черт, почему не мужик, образ которого должен, казалось бы, составлять закономерную корреляцию с образом бабы/женщины. Дело в том, что компонент *черт* представляет собой весьма значительный образ. Он ассоциируется прежде всего с вредительством. Не случайно дьвола называют *врагом рода человеческого*. Таким образом, в семантической структуре пословицы акцент перемещается с образа женщины на образ черта. Здесь уже не столько высмеивается болтливая женщина, сколько выражается страх перед кознями дьявола. Следовательно, и женщина оказывается причиной смуты, различных неурядиц.

К тому же типу относится и пословица *вольна баба в языке, а черт в бабьем кадыке*. И в этом случае очевидный недостаток женщины ассоциируется с вредительством чертей, сама женщина – с чертями.

На комическом эффекте строится и пословица *бабий кадык не заткнешь ни пирогом, ни рукавицей*. Как видим, здесь символом болтливости выступает *кадык*, который коррелирует на символическом же уровне с такими концептами, как «пирог» и «рукавица». В данном случае первый коррелят представляет когнитивный признак «приятное», т.е. пирог – это и еда, и вкусная еда. Второй коррелят, напротив, манифестирует когнитивный признак «неприятное». Следует, однако, отметить, что именно этот второй коррелят, обнаруживающий негативный когнитивный признак, и соответствует предикату *заткнуть*. То есть рукавицей именно затыкают, пирогом – угощают. Следовательно, глубинный смысл пословицы означает, что бабу не заставишь замолчать ни по-хорошему, ни по-плохому.

В русской пословице представлен не только когнитивный признак «болтливость», но и невозможность договориться с женщиной, поскольку она не внимает доводам разума. Например, своеобразная трехчленная пословица именно об этом: *С бабой не сговоришь. Бабу не переговоришь. За бабой покидай последнее слово*.

Фактически здесь мы имеем три пословицы в структуре одной. Конечно, подобная деталь свидетельствует о народно-поэтическом характере, поскольку здесь реализуется своеобразная модель. В двух случаях имеется рифма, последняя синтагма лишена рифмы, не попадает в рифму, но и эта особенность носит поэтический характер. Дело в том, что отсутствие рифмы означает решающую фазу утверждения, своеобразную точку.

В такого рода трехчленной структуре пословицы выполняется еще одна функция, что выражается в усилении экспрессивного содержания. Иными словами, здесь наблюдается повтор фактически одного и того же содержания, одной и той же сентенции. Повтор, безусловно, преследует одну цель – нагнетание экспрессии.

Особое место в структуре русской паремологии, посвященной женщинам, занимает когнитивный признак «лукавство». И эти пословицы строятся на корреляции образа женщины с образом черта, дьявола. Причем для семантической структуры пословицы важно то, что черт оказывается слабее женщины. На наш взгляд, это особый семантико-стилистический прием, призванный гиперболически представить данную особенность. С другой стороны, гиперболизация оказывается причиной значительного усиления экспрессии. Например, если пословица *баба да бес – один у них вес* поднимает бабу до беса в плане отрицательной энергии, то пословица *куда черт не поспеет, туда бабу пошлет* наделяет женщину значительно большей силой, чем черта.

В этой связи следует отметить еще одну особенность. В структуре такого рода пословиц, где концепт «женщина» коррелирует с концептом «черт», встречаются разные лексические единицы, служащие в русском языке обозначением «нечистой силы». Кстати, именно данный концепт «нечистая сила» актуализируется в содержании этих паремий. Это обстоятельство проливает свет и на само содержание корреляции. Иными словами, соотносительность этих концептов строится на актуализации когнитивного признака «нечистый». Следовательно, на имплицитном уровне (поскольку когнитивный признак «нечистый» не эксплицируется) семантическая схема реализует сравнение «баба хитрее, ловчее (более нечистая сила), чем сам черт».

Если концепт «нечистая сила» представлен здесь имплицитно, то на компонентном уровне в системе паремий встречается три знака: *черт, бес, сатана*. Конечно, все три знака выражают один и тот же концепт, который приблизительно может быть определен как «сила зла» или «олицетворение сил зла», или «олицетворение зла, противопоставленного божественному добру». Однако очевидно, что в русском языковом сознании наиболее часты и обычны ассоциации указанной «силы зла» с лексической единицей *черт*. Сатана представляет собой более сложное и неоднозначное явление в русской

языковой картине мира. Тем не менее и эта лексема, как видим, встречается в паремиях о женщине с отрицательной коннотацией. Конечно, компонент *сатана*, как и *бес*, в частотном отношении проигрывают слову *черт*. И то, и другое встречается только один раз.

Особо отмечает русская пословица женскую привычку плакать. Причем и в этом случае пословица рекомендует не верить женским слезам, т.е. не верить в ее искренность. Более того, народная мысль определяет когнитивную модель. Например, *женский обычай – слезами беде помогать*. Это своеобразная рефлексия коллективной мысли по поводу часто повторяющегося факта. Оформляется своеобразный тезис: «Дело не в том, чтобы верить женщине или не верить. Дело также не в том, что женщина обманывает. Дело в том, что плач составляет одно из средств в арсенале женщины».

Необходимо отметить еще одну особенность русских пословиц о женщинах. Анализ показывает, что они в основном характеризуются отрицательной коннотацией, однако при этом на имплицитном уровне они обнаруживают своеобразное понимание женской судьбы. Возможно, эта особенность является универсальной и характеризует не только русскую, но и мировую паремиологию. Хотя без анализа конкретного языкового материала других языков утверждать что-либо однозначно очень трудно. С другой стороны, мудрость этих поучений, сохранивших свою значимость на протяжении веков, проявляется как раз в их удивительной гибкости, многогранности и всеохватности. Более того, они как бы приспосабливаются к ситуации употребления, каждый раз обнаруживая неожиданные грани смысла. Следовательно, смысл пословиц является аккумулятивным сгустком, раскрывающимся в определенном наборе ситуаций. Ассоциация с алгебраической формулой со всей очевидностью подчеркивает именно этот момент в реализации семантической схемы. На уровне инварианта в коллективной памяти существует схема некоторых абстрактных величин, которые наполняются конкретным содержанием исключительно в речевой ситуации.

Русская пословица обращает внимание адресата на то обстоятельство, что у женщины отсутствует ум. Здесь мы видим очевидное противоречие с содержанием тех пословиц, где женщина сопоставлялась с самим дьяволом, который, как известно, считается олицетворением ума. В структуре пословиц о женском уме также представлен некоторый диапазон смысла, который раскрывается на фоне

определенного коррелята. Например, *волос долог, да ум короток*, где отсутствие ума коррелирует с присутствием волос. Или длина (необычная для мужчины) волос должна свидетельствовать о столь же необычной (для мужчины, мужского ума) мизерности ума.

Опосредованное выражение того же смысла видим в пословице *волос глуп – везде растет*. Анализ показывает, что содержание этой пословицы достаточно глубоко. Кроме того, здесь нет эксплицитного обозначение факта глупости. Имплицитно соотносится присутствие волоса с его отсутствием. Видимо, адресантом является мужчина, который часто лысеет. Таким образом, имPLICITно в структуре пословицы выражено объяснение присутствия волос, там где по логике вещей должно быть их отсутствие, глупостью этих самых волос. Видимо, здесь присутствует и своеобразная метонимия, где глупость волос призвана обозначить глупость женщины.

Для этой пословицы характерно также отсутствие основной номинации, главного компонента – слова *баба* или *женщина*. Следовательно, долгота волос закономерным образом соотносится с женщиной.

В системе русских пословиц о женщине имеется несколько выражений, вообще отказывающих женщине в человеческом содержании. Например, *курица не птица, а баба не человек; курице не быть петухом, а бабе мужиком; кобыла не лошадь, баба не человек; я думал, идут двое, а мужик с бабой*. В структуре этих пословиц дискурсивно выражена мысль о том, что женщина не является человеком. В тех случаях, когда женщина соотносится с мужчиной и утверждается, что ей не дано стать мужчиной, мужчина выступает символом человека вообще. Следовательно, если женщине не быть мужчиной, то ей не быть человеком.

На наш взгляд, сам концепт «человек» ассоциируется в такого рода пословицах и в целом в паремиологической системе с общественной деятельностью. Мужчина соотносится с «человеком» по той причине, что он является единицей или значимой единицей крестьянского мира, общества. Он производитель материальных богатств и участник общественного движения в любой его форме. Женщина, напротив, ассоциируется с домом, именно по этой причине русская пословица отказывает ей в человеческом содержании. В данном случае *человеческое* символически представляет концепт «социальное».

Опосредованно этот смысл выражен в семантической структуре пословицы *мужик да собака всегда на дворе, а баба да кошка завсегда в избе*. Здесь концепт «двор» следует интерпретировать как внешний мир, в отличие от «избы», которая ассоциируется с миром внутренним и замкнутым.

В сборнике В. Даля «Пословицы русского народа» суждения о женщинах встречаются и в других главах. Это прежде всего такие главы, как «Одиночество – Женитьба» и «Муж – Жена».

Необходимо с самого начала отметить, что глава «Одиночество – Женитьба» отличается от главы «Баба – Женщина» как в содержательном отношении, так и в отношении коннотации. Разумеется, все эти главы оцениваются нами с точки зрения раскрытия образа женщины. Если паремии, представленные в главе «Баба – Женщина», однозначно характеризуются негативной коннотацией, то народная мудрость в главе «Одиночество – Женитьба» отличается положительной оценкой роли женщины. Это может расцениваться как еще одно свидетельство многозначности и динамичности любого образа в системе национальной паремиологии. Возможно и другое объяснение. Так, название главы представляет собой своеобразное обозначение аспекта, в котором будут рассматриваться соответствующие объекты народной мудрости.

С точки зрения определения характера коннотации в главе об одиночестве и женитьбе представлены два типа суждений, причем знаменательно, что оба типа отражают жизненную правду. Например, народная мудрость, однозначно осуждающая состояние вне семьи, проявляет понимание к одиночеству. Например, *одна голова не бедна, а и бедна, да одна*. Ясно, что эта пословица обусловлена житейскими тяготами. Однако в такого рода пословицах подчеркивается и беззаботность того, у кого нет семьи. Например, *один скачет, один и плачет, а все один*. Неоднозначность паремии проявляется в том, что здесь представлены два противоположных концепта. «Скакать» призвано обозначить жизненные удовольствия, в то время как «плакать» – горести. В структуре пословицы выражена общая бинарность жизни, поскольку жизнь любого человека делится на две части по критерию блага.

Наряду с этим концепт «одиночество» в структуре русских пословиц реализует и такой когнитивный признак, как «горькая участь». Причем этот когнитивный признак делает значение

пословицы однозначно негативным. Например, *живешь – не с кем покалякать*; *помрешь – некому поплакать*. Доминирующим элементом в структуре данной поговорки является отрицание: *не с кем, некому*. Именно он и определяет структуру значения и коннотацию выражения.

Казалось бы, на этом фоне русская поговорка должна приветствовать создание семьи и одобрять жизнь семейного человека. И действительно это значение представлено в русской паремииологии. Однако и тут проявляется всеохватность народной мудрости, поскольку и это значение реализуется в широком диапазоне. Например, поговорки о горечи одинокой жизни четко противопоставлены суждениям о счастливой семейной жизни. Так, *семейная каша погуце кипит, в семье и каша гуце*; *семейный горшок всегда кипит*; *гуртовая копейка виднее* прославляют именно добро семейной жизни. Имплицитно здесь выражен когнитивный признак «благополучие».

Ясно, что благополучие, связываемое с семейной жизнью, имплицитно ассоциируется с женщиной, так как это семейное благо исходит от женщины. Однако сам концепт «женщина» здесь не присутствует. В отличие от этого, поговорки *добрая жена да жирные щи – другого добра не ищи*; *живучи одной головкой, и обед варить нелегко*; *две шубы тепло, две хозяйки добро* однозначно говорят о значимости роли женщины в семейной жизни и устройстве, обеспечении мужского благополучия. В последней поговорке выражение *две хозяйки добро* подразумевает невестку. Эта поговорка вообще выделяется некоторой парадоксальностью в паремииологической системе, поскольку стандартной моделью является негативная оценка наличия двух женщин в доме. Обычным явлением можно считать реализацию когнитивного признака «несговорчивость». Такое несоответствие существующим стандартам должно расцениваться как еще одно свидетельство многомерности поговорок вообще.

Особое место в системе русских паремий о женитьбе занимает концепт «судьба». Основным когнитивным признаком данного концепта, и не только в поговорках, можно определить как «невозможность миновать, обойти». Например, *суженого ни обойти, ни объехать*; *суженого и конем (и на кривых оглоблях) не объедешь*. Здесь «суженый» олицетворяет «судьбу». Это своеобразная женская поговорка, каких довольно мало в русской паремииологии, поскольку

большинство пословиц не столько о самих мужчинах, сколько в назидание им.

Тот же смысл, но в более человеческой форме выражен в пословице *всякая невеста для своего жениха родится; кому невеста годится, для того (в того) и родится*. В структуре этих пословиц особое место занимают компоненты *годится* и *для*. Именно эти компоненты уводят концепт «судьба» от когнитивного признака «жестокое безразличие по отношению к человеку», делают пословицу «теплее». Можно сравнить эту пословицу с рассмотренными выше суждениями о том, что судьба (женильба) свяжет человека по рукам и ногам, настанет божий суд и наказание. В пословицах типа *кому невеста годится, для того и родится* имплицитно содержится одобрение факта, т.е. женильба и свадьба к добру, а добро это предназначено судьбой. В этом смысле такого рода паремии обладают положительной коннотацией.

Вторая глава диссертации называется «Образ женщины в азербайджанской паремиологии». Концепт «женщина» в паремиологии азербайджанского языка в системном виде прослеживается по словарям, созданным И. Г. Гамидовым. В них представлены не только собственно пословичные выражения, т.е. сентенции, в основе которых лежит логическое суждение, но и поговорки. Отличие поговорочных выражений, как отмечалось выше, состоит в их междометном содержании. В них содержится некоторый эмоциональный заряд, который реализуется по какому-либо стандартному поводу. Сами ситуации, будучи стандартными, дают возможность составить представление о концепте.

Как и в русской паремиологии, в азербайджанской системе сентенций, выражающих народный опыт, образ женщины распадается на когнитивные признаки, реализуемые в структуре отдельных единиц. Следовательно, и анализ должен вестись на основе концептуального содержания.

Центральным концептом, представляющим образ женщины в азербайджанской паремиологии является «женщина», который в языковом сознании народа ассоциируется со словом *arvad*. Следует также отметить, что данная лексическая единица соотносится с различными концептами, не только с концептом «женщина». Столь же обычной является ассоциация этого слова с концептом «жена».

В Азербайджанско-русском словаре под редакцией проф. М.Т.Тагиева в этом слове выделяется несколько значений существительного, а также несколько значений прилагательного¹. Здесь реализуются следующие семы: «половой признак, противоположный мужчине», «та, с которой сочетается браком мужчина», «спутница жизни», «особь женского пола», «самка». Выделяется здесь и переносный признак «слабость», что дает основание называть словом *arvad* и мужчину. Ср. русское *баба* по отношению к слабому и трусливому мужчине. Следует отметить, что первое и третье значение в АРС не совсем четко разграничены, поскольку *женщина* и *баба*, русские слова, приводимые вместо словарных дефиниций, не дают возможности однозначно разграничить эти семемы в семантической структуре слова *arvad* в азербайджанском языке.

В Словаре И.Г.Гамидова представлено несколько пословиц, начинающихся с компонента *arvad*. Важно отметить, что начальная позиция в структуре предложения не является случайной. На концепте, который в структуре пословицы упоминается первым, фиксируется внимание. Таких пословиц в Словаре 19.

И.Г.Гамидовым было издано два азербайджанско-русских и русско-азербайджанских словаря пословиц и поговорок. В исследовании использовано в основном второе издание: Həmidov İ., Axundov B., Həmidova L. *Azərbaycanca-rusca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti*. Bakı: Təhsil, 2009, 560 s. – далее АРСПП.

Среди 19 пословиц с компонентом *arvad* в АРСПП только в двух представлен концепт «женщина», в остальных речь идет о жене. Уже в первой пословице подчеркивается серьезность шага, связанного с брачными узами. Пословица гласит *Arvad almaq qarpız almaq kimidir: kəsməsən bilməzsən*.

Мысль выражена эксплицитно. Подчеркивается не только ответственность выбора, но и дается понять, что уж слишком долго перебирать не стоит. Вспомним русские пословицы о том, что долгий выбор приведет к тому, что вообще не женишься. Гамидов приводит

¹ Азербайджанско-русский словарь в 4-х томах под ред. проф. М. Т. Тагиева. Том 1.: Баку: Элм, 1986, с. 137.

следующие русские выражения: *Девка – темный погреб: замуж не возьмешь, девку не узнаешь* и *Невеста что лошадь – товар темный*¹.

Arvad malı alçaq qapıdır – girəndə də alınma dəyər, çıxanda da. В структуре пословицы представлен очень необычный и интересный образ низких дверей. Когнитивный признаком, непосредственно реализующимся здесь и соответственно ассоциирующимся с низкими дверями, является удар головой. Иными словами, низкие двери запоминаются только этой особенностью.

Однако содержание данного выражения не является столь обычным, как это может показаться на первый взгляд. Проще всего выделить когнитивные признаки «приобрести» и «потерять», с которыми можно связать компоненты *girəndə* и *çıxanda*. В зависимости от ситуации употребления здесь могут актуализироваться и такие признаки, как «попреки», «зависимость», «несвобода», «унижение» и др. Кстати, признак «унижение» ассоциируется с признаком «низость двери». Или стукнешься или кланяешься, чтобы не удариться.

В качестве эквивалентов этой азербайджанской пословицы Гамидов приводит известные нам выражения *Женино добро колом в горле стоит; Жениным добром не сведешь дом; Жениным богатством века не проживешь*.

Следует отметить, что только первая пословица обнаруживает относительную эквивалентность с азербайджанской. Что касается второй и третьей, то они выражают достаточно эксплицитный смысл. Речь здесь не о попреках, основным когнитивным признаком выступает «напрасная надежда», или «мнимость ожиданий».

Arvad papaq deyil başdan başa qoyula. АРСПП приводит в этой статье три эквивалентные русские пословицы: *Жена не сапог (не лапоть), с ноги не скинешь; Жена не рукавица, за пояс не заткнешь; Жена не гусли, поиграв, на стенку не повесишь*².

Анализ семантических структур приведенных пословиц показывает, что все три русских выражения обнаруживают полную семантическую эквивалентность. Суть этой эквивалентности заключается в том, что реализуются когнитивные признаки «постоянство»,

¹ Həmidov İ. H. Azərbaycanca-rusca, Rusca-Azərbaycanca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti. Bakı: Təhsil, 2009, s. 50.

² Həmidov İ. H. Azərbaycanca-rusca, Rusca-Azərbaycanca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti. Bakı: Təhsil, 2009, s. 51.

«серьезность», «ответственность». В тезисной форме все три русские пословицы означают, что жена не игрушка, не что-то на время, от нее нельзя отказаться и т.д.

Отличие азербайджанской пословицы, на наш взгляд, обусловлено менталитетом народа. Во-первых, в структуре этого выражения реализуется не признак «нельзя бросить», а признак «нельзя передать другому». На достаточно поверхностном уровне здесь представлены и такие признаки, как «честь», «достоинство», «ревность».

Arvad şeytana papuş tikər. В русской паремиологической системе по ходу проведенного исследования встречалось немало пословиц, построенных на соотношении образа «женщины» с образом «черта». Данная азербайджанская пословица строится на идентичном образе. Азербайджанское *papuş* означает «пинетки, башмачки, ботиночки» (АРС, 4, 708). АРС приводит фразеологизм *şeytana papuş tikər* букв. «сошьет пинетки дьволу *кто*». Не случайно в структуре фразеологизма на компонентном уровне представлено именно название детской одежды, т.е. дьвол для кого-то просто дитя. Черта проведет как ребенка. Таким образом, азербайджанская пословица буквально означает, что «женщина сошьет дьволу пинетки; проведет как ребенка».

Поскольку сама по себе корреляция с дьволом носит конкретный характер, а экспрессия строится на гиперболизации, связанной с утверждением, что женщина переплюнет самого дьвола, приведенные русские пословицы полностью идентичны азербайджанской. В них обнаруживается тот же механизм семантической модели. Соответствующие пословицы были нами проанализированы в предыдущей главе.

Концепт «женщина» по содержанию, безусловно, значительно шире концепта «мать». Этим обусловлено когнитивное расширение. Иными словами, концепт «женщина» вбирает в себя многие другие концепты, каждый из которых в сознании народа ассоциируется с множеством частных когнитивных признаков. В целом концепт «женщина» в языковой картине мира азербайджанского народа, как и образ женщины характеризуется возвышенностью. Знаменательно, что позитивная характеристика женщины носит абсолютный характер, негативная – относительный. В соответствии с этим в системе когнитивных признаков, реализуемых концептом «женщина» в азербайджанском языке, преобладают положительные. Каждый из них

раскрывает одну из сторон женского характера и служит созданию образа.

В **заключении** подводятся итоги проведенному исследованию и отмечается, что пословица, будучи фольклорным по происхождению жанром, составляет значительный пласт национального литературного языка. Она отражает народно-поэтическую традицию аккумуляции богатейшего этнического опыта в форме кратких и выразительных изречений. Исследование показало, что в структуре пословицы важен не только сам концепт, но и обнаруживаемый в ней когнитивный признак данного концепта. Именно частные когнитивные признаки создают семантическую структуру пословицы. Как в русском, так и в азербайджанском языке образ женщины составляет один из центральных концептов картины мира. Этот факт имеет понятные экстралингвистические причины. В паремиологических системах исследуемых языков представлен образ женщины, олицетворяющий жизнь. Таким образом, на лексико-семантическом уровне слово *женщина* выступает своеобразной метонимией слова *жизнь*.

В обоих языках пословицы о женщинах отражают мужскую позицию. Создается впечатление, что эти пословицы созданы мужчинами, наблюдавшими женщин на протяжении веков. В коннотативном отношении пословицы о женщинах делятся на три части. Большую часть женских пословиц составляют паремии с положительной коннотацией, столь же значительна отрицательная коннотация. Пословицы стилистически нейтрального характера составляют меньшинство. Положительная характеристика женщины носит в паремиологии абсолютный характер. Отрицательная – частный и относительный. Многие пословицы строятся на контрасте. Семантика контраста выступает средством усиления экспрессии, на фоне которой образ женщины оказывается выпукло представленным. Поскольку в коннотативном отношении пословицы о женщинах делятся на положительные и отрицательные создается впечатление о противоречивости паремиологической системы. На самом деле это не так. Опыт народа носит глобальный характер, он охватывает все проявления женской природы. Сами противоречия поддаются систематизации, свидетельствующей о том, что концепт «женщина» как в русском, так и в азербайджанском языке реализует важнейшие когнитивные признаки, выдвигающие на передний план образ женщины-матери, женщины-верной подруги, женщины-украшения

родительского дома, женщины-строительницы дома мужа, женщины-кормилицы, женщины-защитницы и др.

Результаты исследования отражены в следующих публикациях:

1. Женщина в русских пословицах // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri (Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi). Bakı: Mütərcim, 2010, № 1, s. 118-121

2. Женщина и добро // Elmi xəbərlər (Elmi məqalələr toplusu). Bakı: ADİ, 2011, № 1, s. 91-95

3. Лики женщины в русской и азербайджанской паремиологии // Вестник Запорожского национального университета. Филологические науки, № 2, 2012, с. 12-14.

4. Концепт “женщина” в русской и азербайджанской паремиологии // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2013, № 1, s. 28-29

5. Концептуализация языка и пословица // Filologiya məsələləri. Bakı, 2010, № 3, s. 156-159.

6. Женский опыт азербайджанского народа // Тағйев охулары. Elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı: BSU, 2014, № 2, s. 119-126.

7. Женские черты в паремиологии // Наука и создания - 2012/2013” часть 26 филологических наук, IX Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. Çexiya, Praqa, s. 10-12.

8. Пословицы. Концепты и концептосфера // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransı. Bakı, 2013, s. 239-241

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazma hüququnda

XƏDİCƏ ELXAN QIZI MUSAYEVA

**QADINLAR HAQQINDA RUS VƏ AZƏRBAYCAN
ATALAR SÖZLƏRİNİN KOQNİTİV ANALİZİ**

5707.01 – Slavyan dilləri (rus dili)

5706.01 – Azərbaycan dili

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2015

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin ümumi və rus dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
Aslan Məmmədəli oğlu Məmmədli

Rəsmi opponentlər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
İlyas Həmidulla oğlu Həmidov

filologiya elmləri doktoru, professor
İsmayıl Oruc oğlu Məmmədli

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi
və Rus dili və onun tədrisi metodikası
kafedraları

Müdafiə _____ 2015-ci il tarixdə saat ____ -da Bakı Slavyan Universiteti nəzdində elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D 02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, Süleyman Rüstəm küçəsi 25

Dissertasiya ilə BSU-nun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « » _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

D 02.071 Dissertasiya
Şurasının elmi katibi:
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

N.R.Muqimova

IŞIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı. Müasir mərhələdə dünya dillərinin paremiologiyasının linqvistik nəzəriyyəsinin inkişafı aktuallıq dərəcəsinə görə ön yeri tutur. Bu hal aşağıda göstərilən bir neçə faktorlarla səciyyələndirilir. İlk növbədə keçən əsrin son rübündə koqnvistika (məlumatlandırıcı) kimi linqvistik tədqiqatların bu istiqamətdə formalaşmasına diqqət yetirmək lazımdır. Dilçilikdə formalizmin və dəqiq strukturalizmin geniş mənada semantika anlayışı ilə əvəz olunması dünya linqvistləri tərəfindən bir fakt kimi yekdilliklə qəbul edilmişdir. Burada yalnız ümumiyyətlə müxtəlif dərəcədə həmişə tədqiq olunan dil vahidlərinin mənasından söhbət getmir. Hətta strukturalizmin nəhəngi sayılan L.Elmslev özü-özünə “sözlərin mənası struktur yaradır mı?” sualını dəfələrlə vermişdir. Müasir koqnitiv dilçilik öz maraqlarında yalnız dil mənası çərçivəsindən daha geniş məsafəyə çıxır. Onu dildə milli psixologiya və təfəkkür, insanın dünyanı dərk etmə üsulları, faktları və nəticələri maraqlandırır. Koqnitivizmin işçi hipotezini “bu və ya digər xalqın dünyanı konkret olaraq dərk etməsindən başqa heç nə deyil” tezi təşkil edir. Beləliklə, xalqlar dünyanı dərk etmə (görmə) xarakteri ilə fərqlənir. Xalqların bir birindən mentalitetləri ilə fərqlənməsini təsdiq etmək kifayət deyil, milli mentalitetlərin dillərdə manifestləşməsini anlamaq vacibdir. Nəticə budur ki, dillər ilk növbədə milli mentalitetin xüsusiyyətinin aşkarlanma məqsədi ilə öyrənilməlidir.

Koqnitiv tədqiqat qarşısında duran məsələlər dil vahidlərinin üstünlüyünü müəyyənləşdirir. Belə ki, əgər koqnitiv linqvistikanın diqqət mərkəzində milli mentalitet durursa, o zaman frazeoloji vahidlərin, zərbi-məsəl və atalar sözlərinin öyrənilməsi xüsusi aktuallıq təşkil edir, çünki məhz bu dil vahidləri qabarıq şəkildə və maksimal dərəcədə milli psixologiyayı və dünyadərketmə stereotiplərini əks edir.

Qadınlar mövzusunda rus və Azərbaycan atalar sözü nə ənəvi dilçilik, nə də koqnitiv kontekstində sistemli və xüsusi analiz obyektini olmamışdır. Lakin bu cür tədqiqatların aktuallığı yuxarıda göstərilən faktorların mövcudluğuna əsasən heç bir şübhə doğurmur. Qadın obrazının xüsusiyyəti obyektivlik meyarını şübhə altına qoyan iki nöqtəyi-nəzər təşkil edir. Atalar sözlərində qadın obrazının xüsusiyyətlərini əks edən həm qadın, həm kişi baxımı olmalıdır. Daha dəqiq desək, qadın obrazının özü də milli paremiologiyada kişinin və qadının dünyanı anlamasına müvafiq formalaşır. Qiymət verən sybyektin cinsi ilə bağlı qiymət sistemində olan fərqlilik gender linqvistikasının problemlərinə aiddir və bu tədqiqatın məsələ-

lərinə daxil deyil. Paremilərin müstəqil linqvistik öyrənilməsi onları gender assosiasiya və interpretasiyalarından kənar, absolut durumda baxılmasını nəzərdə saxlayır. Digər bir tərəfdən, gender fərqliliyinin dairə sferasını öyrənən alimlər onun nəticələrindən istifadə edə bilər.

Tədqiqat obyekti rus və Azərbaycan xalqının qadın haqqında atalar sözləridir.

Tədqiqat predmeti rus və Azərbaycan xalqının şüurunda qadın obrazının yeri, dünya lövhəsində rus mentalitetinə uyğun olan qadın statusudur.

Tədqiqatın əsas məqsədi: rus və Azərbaycan xalqının kollektiv şüurunda qadın obrazını paremioloji material əsasında quran semantik əlamətlər sistemini müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın əsas məqsədinə nail olmaq üçün aşağıdakı **konkret vəzi-fəllər** həll edilmişdir:

1. Rus və Azərbaycan xalq atalar sözləri sistemində qadın obrazının koqnitiv tədqiqatının prinsipi, məqsəd, məsələ və metodları müəyyən edilmişdir;

2. Rus və Azərbaycan dilinin mövcud olan lüğətlərindən qadın haqqında atalar sözləri seçilmişdir;

3. Qadın haqqında rus və Azərbaycan atalar sözləri sistemləşdirilmiş və paremioloji mikrosistemlərdə təqdim edilmişdir;

4. Qadın haqqında rus və Azərbaycan atalar sözlərinin koqnitiv analizi aparılmışdır;

5. Tədqiqat nəticələri ümumiləşdirilmiş və qısa xülasə şəklində təqdim edilmişdir.

Azərbaycan rusistikasında rus dilinin tədqiqatının nəticələrinin Azərbaycan dilində ekvivalent material kimi əks olunması və müvafiq vacib tipoloji anlayışların aşkar edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə, təqdim olunan işdə qadın haqqında rus atalar sözləri ilə Azərbaycan dilində olan müvafiq materialın uyğunluğu xüsusi yer tutur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi qadın haqqında rus və Azərbaycan atalar sözlərinin toplanması və sistemləşdirilməsi, dünya lövhəsində rus xalqının qadın obrazının hüdudlarını müəyyən edən semantik əlamətlər sisteminin tənzimlənməsi, differensial semalara görə paremilərin sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti qadınlar haqqında rus və Azərbaycan atalar sözlərinin sistemləşdirilməsi, koqnitivizm kontekstində paremilərin təsviri və interpretasiyası, rus mentalitetinin məzmununu açıqlandırılmasına iddialı olan xülasələrin formalaşdırılmasından ibarətdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nəticəsi həm rus və Azərbaycan dili semantik və koqnitiv lüğətlərinin tərtibində, həm rus və ikidilli leksikoqrafiyanın işlənilməsində və ümumiyyətlə rus və Azərbaycan dilinin ali məktəbdə leksikoqrafiya üçün, frazeoloji, paremioloji, semantik və semasioloji kurslarının tərtib edilməsində istifadə oluna bilər.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Hər bir xalqın atalar sözləri diqqətsiz qala bilməyən materialı təşkil edir. Bu pəremilərin parlaq və aforizmlə olmağı ilə, obrazlı formada xalq təcrübəsi ilə bilavasitə bağlılığı ilə səciyələndirilir. Rus xalqının atalar sözü artıq XIX əsrdə çoxsaylı tədqiqat obyektini təşkil etmişdir. Bir qayda olaraq atalar sözünün toplanması və öyrənilməsi paremioloji lüğətlərin nəşri ilə müşayiət olurdu. Keçmiş və bugünkü paremioloji tədqiqatların arasında A.N.Afanasyevin, A.A.Potebnyanın, U.M.Snegiryovun, M.İ.Mixelsonun, V.İ.Dalın, Q.L.Permyakovun, İ.H.Həmidovun fundamental əsərlərini göstərmək olar. Paremioloji əsərlər üzrə bibliografiya kifayət qədər çoxdur, çoxsaylı dissertasiyalar mövcuddur. Lakin tədqiqatların çoxu ümumi xarakter daşıyaraq ümumi frazeoloji yazılarının çərçivəsindən kənara çıxmır. Adları çəkilən tədqiqatçılar paremioloji nəzəriyyənin inkişafında mərhələ olan özünəməxsus orijinal paremioloji əsərlər yaratmağa nail olmuşlar. Məsələn, A.A.Potebnyanın atalar sözünü abstrakt vahid olan və konkret situasiyada konkret məzmunla dolan cəbr disturu ilə müqayisə etməsi paremioloji nəzəriyyəsinin inkişafının və bu anlayışın məzmununun düzgün dərk edilməsi üçün böyük təkan vermişdir. Q.L.Permyakovun əsərləri pəremilərin sistem-quruluş öyrənilməsinə və onların həmin əlaqə sistemi üçün relevant təmas nöqtəsində status sisteminin müəyyən edilməsinə yönəldilmişdir. Azərbaycan və rus pəremiləri daha geniş nəzəri kontekstində atalar sözlərinin və zərhməsəllərin etnopsixoloji əsasını təşkil edən daha dərin mental patternlərinin müəyyən edilməsinə yönəldilmişdir. Bu alimlərin əsərləri müasir paremiologiyanın nəzəri-metodoloji əsasını təşkil edir. Bununla belə, qeyd olunmalıdır ki, rus xalqının atalar sözü koqnitivizm aspektində tədqiq olunmamışdır, çünki linqvokoqnitiv diskurs hələ də formalaşma mərhələsindədir.

Tədqiqatın işçi fərziyyəsi bir faktın dərk edilməsinə əsaslanır ki, milli mentaliteti təqdim edən dil vasitələri sistemində istənilən xalqın atalar sözü aparıcı mövqe tutur. Koqnitivizm aspektində atalar sözünün aparıcı rolu onunla bağlıdır ki, onlar mülahizə xarakterlidir və sistem şəklində xalqın intellektual və emosional təcrübəsini əks edir. Beləliklə, xalqın təcrübəsinin

müəyyən sahəsini əhatə edən, atalar sözünün sistemli öyrənilməsi dildəşiyıcısı kollektivinin şüurunda mövcud olan dünya lövhəsinin bu və ya digər reallığının, obrazının, yaxud bu və ya digər konseptinin müəyyən statusu haqqında nəticə çıxarmağa imkan verir.

Müəyyən fikri birmənalı ifadə etdiyinə görə atalar sözü ilk baxışdan kifayət qədər dəqiq semantik interpretasiyaya uğrayır. Məsələn, bu hal atalar sözünün konnotativ xarakterizə olunmasına aiddir. Başqa sözlə desək, konnotasiyanın, onun pozitivliyini yaxud neqativ olduğunu müəyyən etmək sanki çox asan görünür. Lakin atalar sözünün məzmununun çoxşaxəli olması buna ziddir. Atalar sözü müxtəlif situasiyada işlənilə bilər məhz bu zaman onlarda müxtəlif konnotasiya aşkar edilə bilər. Hətta belə demək olar ki, hər bir şəraitdə xalq müdrikliyinin əks-effekt verən ironiya ilə (rişxəndlə) istifadə olunma imkanı mövcuddur.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar:

1. Atalar sözü xalqın təcrübəsini əks edir, bir nəticə kimi çoxşaxəlidir və milli mentalitetdə bir hadisənin (anlayışın) dəyərləndirilməsində birmənalı və kəskin nəticə söyləmək imkanına yol vermir;

2. Qadın haqqında atalar sözü konnotasiya nöqtəyi-nəzərindən binar xarakter daşıyır, bu isə bilavasitə rus və Azərbaycan milli mentalitetində qadının dəyərləndirilməsinin binarlığını əks edir;

3. Rus və Azərbaycan pəremiyalarında qadına qiymət verilmə gender xarakteri daşıyır;

4. Qadının qiymətləndirilməsi pəremiyalarda kişi xarakteri daşıyır;

5. Qadının mənfi qiymətləndirilməsi sosiomədəni xarakteri daşıyır;

6. Rus və Azərbaycan atalar sözündə qadının müsbət qiymətləndirilməsi sosiogen xarakteri daşıyır;

7. Qadın haqqında rus atalar sözü davamlı və qapalı sistem xarakteri daşıyır.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyada tədqiqat qarşısında dayanan məsələlərlə bilavasitə bağlı olan metodlarda istifadə olunmuşdur. Bunlar təsviri və sema təhlili metodlarıdır.

Tədqiqatın metodologiyasını müasir pəremiologiya nəzəriyyəsi və koqnitiv linqvistikə prinsipləri təşkil edir.

Tədqiqat mənbələri. Elmi işdə iki növ mənbədən: linqvonəzəriyyə və leksikoqrafiyadan istifadə olunmuşdur. *Leksikoqrafiya* termini bu kontekstdə leksikoqrafiyanın özünü, grazeologiya və pəremioqrafiyanı əhatə edən geniş mənə kəsb edir.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Tədqiqatın əsas müddəaları, onun mərhələ və nəticələri haqqında Bakı Slavyan Universitetinin ümumi və rus dilçiliyi kafedrasının iclaslarında mütəmadi olaraq məruzə edilmiş, BSU-də keçirilən nəzəri seminar ali məktəblər arasında respublika, beynəlxalq seminarlarda öz əksini tapmışdır. Tədqiqatın nəticələri 8 məqalədə əks olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, ön söz, iki fəsil, nəticə və istifadə olunan ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

İŞİN ÜMUMİ MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın mövzusunun aktuallığı əsaslandırılır. Tədqiqatın obyektinə və predmetinə onun məqsəd və məsələləri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki dəyəri, metod və mənbələri, müdafiyyə çıxarılan işçi fərziyyəsi və müddəaları, aprobasiya və dissertasiyanın strukturu haqqında məlumat verilir.

Ön söz “Qadın haqqında atalar sözlərinin koqnitiv aspektində öyrənilməsinin nəzəri əsasları” adlanır və paremioloji materialın praktiki analizinə linqvonəzəriyyə girişini xarakterizə edir. Burada qeyd olunur ki, dil faktlarının koqnitiv analizi onların dərk etmə fəaliyyətinin son məhsulu kimi öyrənilir. Koqnitiv əhəmiyyəti olan dil faktları ictimai koqnitiv prosesi və onun nəticələrini əks etdirir. Dil faktının koqnitiv aspektində öyrəndikdə, biz milli təfəkkür və psixologiyanın əsasını xarakterizə edən mental prosesin tarixini bərpa edirik. Bu cür müvafiq tərzdə dərk edilən koqnitivizm özünə məxsus olan materiala həssaslıqla yanaşmalıdır. Hər bir tədqiqat metodikası o mənada seçici xarakterlidir ki, bəzi faktlar onun ədalətli və düzgün, digərləri isə onların istisna olduğunu təsdiq edir. Bu istənilən klassifikasiyaya aid edilir, çünki hər zaman təqdim olunan bölgüyə sığışmayan faktlar mütləq tapılır. Dil vahidlərinin hətta səthi baxım koqnitiv analiz ilə müvəffəqiyyətlə uyğunlaşan vahidləri aşkar etməyə imkan yaradır. Əgər koqnitiv analizin məsələsinə etnik təcrübə nəticələrinin aşkar olunması daxildirsə, o zaman bu nəticələr maksimal şəffaf və dəqiq dilin paremioloji sistemində təqdim olunur. Yalnız bir xüsusiyyət atalar sözünü koqnitivizm üçün müvafiq dil materialıdır. Bu da ondan ibarətdir ki, atalar sözü öz əsasında məntiqi mülahizə daşıyır. Atalar sözü strukturu məntiqi mülahizəyə müvafiqdir. Əlbəttə, müxtəlif xalqların atalar sözü toplusunda mülahizələrin quruluş-semantik tələblərinə cavab verməyən tiplər aşkar olunur,

lakin bu cür vahidlər, bir qayda olaraq, mülahizəyə çevrilə bilər. Beləliklə, mülahizə onların dərin strukturunu təşkil edir. Bir çox hallarda atalar sözü toplusunun müəllifləri atalar sözü strukturuna malik olmayanları da daxil edir. Atalar sözü semantika tipinə gəldikdə isə, onun cüzi dərəcədə təsdiq edilməyə ehtiyacı vardır.

Atalar sözüne strukturalizm nəzəriyyəsi ilə əsaslandırılan yanaşma bu cür ifadələri dil vahidi ifadəsi kimi qəbul etmir. Strukturalizm dil sisteminin vacib fərqli təşkilini dil vahidlərinin həm bir biri ilə, həm də vahid və sistem arasında olan bilavasitə əlaqəni hesab edir. Məsələn, M.T.Tağıyevın frazeoloji əhatə nəzəriyyəsində bu cür əlaqə “*özünəməxsus quruluşlu*”¹ müəyyən edilir. M.T.Tağıyev frazeoloji vahid yalnız mütləq sistem əlaqəsi olan konstruksiyaları hesab edirdi. Bu cür əlaqəyə malik olmayan sözdən yuxarı kompleksləri alim frazeologiyaya aid etmirdi. Məsələn, «*крутиться как белка в колесе*» ifadəsi alimin rəyinə görə frazeoloji vahiddir, çünki “xüsusi struktur əlaqəsinə” malikdir, - ismin Adlıq halda olan xüsusi şəxsin semantik əlaqəsi, yəni, kimsə bütün günü yorulmadan “dələ kimi fırlanır”.

Əslində isə biz burada dil vahidlərinin universal xarakterizə olunması ilə rastlaşırıq. Hər bir dil vahidi – fonemadan frazeoloji ifadəyə qədər – mütləq olan sistem-quruluş əlaqəsinə malikdir. Biz onlar haqqında mülahizə söyləyirik, onları nəzərdən keçiririk, hətta əlaqəsi olmadan təhlil və təcrid edirik – bu faktın mövcud olmasının özü məlum mücərrəd təşkil edir. Məsələn, dildə fonemlərin durumunu müəyyən edən kombinasiyalar mövcuddur, dil sistemindən ayrılan fonemlər yoxdur. Buna baxmayaraq, biz bu və ya digər fonemlər, ayrı-ayrı səslər və onların xarakterizə olunmasından söhbət açırıq.

Dil vahidlərinin mahiyyətinin bu cür anlaşılması atalar sözünü dil sistemi çərçivəsindən məhz onun tamamlanmış və müstəqil semantik-quruluş vahidi təşkil etdiyinə görə baş verir. Semantik tamamlanma atalar sözünün bitmiş fikri ifadə etməsində özünü biruzə verir. Bu fikir onun strukturunda yerləşir, və beləliklə, atalar sözünün quruluşu xalqın təcrübə fraqmentini ifadə etməyə qadir olan dil elementlərinin köməyinə ehtiyac duyulmur. Məsələn, “*Славен человек не словами, а делами*” («İnsan sözləri ilə deyil, əməlləri ilə tanınır») konstruksiyası həm forma, həm məzmun nöqtəyi-nəzərindən tamamlanmışdır.

¹ Tağıyev M.T. Müasir rus dilinin feili frazeologiyası. Bakı: Maarif, 1966, s.50

Forma cəhətindən atalar sözü tam bitmiş, əlavə element tələb etməyən cümlədən ibarətdir. Atalar sözünün konstruksiyası funksionallığı ilə səciyələndirilir, bu da təsadüfi deyil. Atalar sözü folklor janrına aid olduğuna görə bu janrın mahiyyətini bilavasitə əks edən xüsusiyyətlərə malikdir. Atalar sözünün mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, xalq təcrübəsini, nəsihətini, insanın dünyaya baxımını ümumiləşdirilməsini özündə əks edir. Beləliklə o, mühakim edir və mülahizə formasını daşıyır, qrammatik cəhətdən bitmiş cümlə kimi müəyyən edilir. Məndə bu cür tamamlanmış cümlələr bir birindən nöqtə ilə ayrılır. Nöqtə - qrafik və vizual son, hədd təşkil edir. Nöqtə göstərir ki, fikir tamamlanıb və digər əlavə işarə tələb olunmur. Şübhəsiz, iki nöqtə arasında yerləşən fikir arasında tələb olunmur.

Hər hansı dilin paremioloji sisteminin konkret təhlili üçün onların yalnız dil statusunun sistemi haqqında nəzəri mülahizələri praktiki olaraq heç nə vermir. Lakin belə nəzəri mülahizələr atalar sözü deyilən anlayışının mahiyyətini dərk etmək və, ən əsası, onları digər bənzər vahidlərdən ayırmaq üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dünya dilçiliyində həm dilin bütövlükdə, həm də onun ayrı-ayrı vahidlərinin öyrənilməsində koqnitiv yanaşma daha da güclənir. Koqnitiv yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, xarici informasiyanın mənimsənilməsi və dərk edilməsinin xüsusiyyətlərindən mənfəətlənir. Koqnitiv yanaşmanın əsasında ətraf mühitin öyrənmə modeli kimi koqnisiya haqqında təsəvvür yaranır. Bu model təbii olaraq xarici obyektlə tanışlığı, onun şüurda bir obyekt kimi yaratdığı təəsüratın işlənilməsini, eyni zamanda onunla tanışlığın situativ xüsusiyyətləri və, nəhayət, bu informasiyanın şüurlu tərzdə işlənilməsinin nəticələrinin təqdim olunmasının mərhələ və dərk etmə pillələrini daxil edir. Koqnitivizm geniş epistemoloji mexanizm kimi bütün elm sahələrinə aid olunur. Dilçilikdə o, onunla bağlıdır ki, dil vahidləri həm qrammatika, həm lüğət şüurun koqnitivizm fəaliyyətinin nəticəsi kimi nəzərdən keçirilir. Dilin bir ictimai mövcudluq baxımından isə söhbət fərdi yox, kollektiv şüurdan gedir.

Paremiologiyanın koqnitiv təhlili prinsip etibarən dünya dil lövhəsinin vacib konseptlərinin müəyyən edilməsinə və sistemləşdirilməsinə yönəldilməlidir. Bundan başqa, atalar sözünün koqnitiv analizin perspektivləri koqnitiv əlamətlərinin aşkar edilmə və sistemləşdirilməsi ilə bağlıdır, çünki məhz onlar milli şüurda əşyaların obrazının konseptual formalaşdırılmasının xarakter və xüsusiyyətlərini nümayiş edir.

Nəzəri və praktiki olaraq atalar sözünü zərbi-məsəllərdən ayırmaq vacibdir. Zərbi-məsəllər paremiologiyaya yaxın materialı təşkil edir, lakin

onları atalar sözü ilə bərabərləşdirmək düzgün olmazdır. Klassik görünüşündə zərbi-məsəllər standart həyat şəraiti ilə bağlı təcüblənməni təşkil edir. Onlar daha emosionaldır və məzmununda xalq təcrübəsinin ifadə olunması mövcud deyil. Bəzi hallarda zərb misallar atalar sözü strukturuna çevrilə bilər, yəni mülahizə kimi formalaşdırılır.

Dissertasiyanın I fəslə “Rus paremiologiyasında “qadın” konseptinin koqnitiv xarakterizə olunması” adlanır. Qeyd olunur ki, qadın məhz rus şəraitinə uyğun olan tarixi-sosial və tarixi-mədəni insan şəxsiyyətini təşkil edir. Mədəniyyət haqqında fikir olan mədəniyyətşünaslıq bu kontekstdə şərti olaraq “*rus qadını*” kimi təyin olunan həmin insan fenomeninə refleksiya kimi formalaşır. Beləliklə, rus xalqının atalar sözü bizə rus qadını haqqında məlumat verən kulturoloji mətnlərin fraqmenti, yaxud hissəsini təşkil edir. Atalar sözünün tərkibinin özündə belə qadın haqqında kulturoloji məlumat yerləşir. Bu məlumatın kulturoloji xarakteri ümumiyyətlə atalar sözünün koqnitiv xarakteri ilə bağlıdır. Başqa sözlə, atalar sözü dil ifadəsinin ən parlaq koqnitiv növü kimi qiymətləndirilə bilər, çünki o, məntiqi mülahizə xarakteri daşıyır və həmişə həyat haqqında nə isə təsdiq edir. Bu atalar sözünün tarixi-ədəbi və janr spesifikasiyası nəsihətdən ibarət olan fərqləndirici xüsusiyyətidir. Atalar sözünün nəsihət xarakteri müxtəlif dillərə məxsus olan onların adında da öz əksini tapmışdır. Azərbaycanca *atalar sözü* adını yada salmaq kifayətdir. Beləliklə, bu ataların nəsihətidir və məhz ona görə nəsihət xarakterini daşımağa bilməz. Nəticə etibarən, atalar sözünün koqnitiv məzmunu “üzdədir”. Eyni zamanda atalar sözünün məzmununu onun mənası ilə dəyişik salmaq olmaz. Konkret atalar sözünün mənası tam açıq-aşkar olmaya bilər, bu halda onun interpretasiya edilməsinə ehtiyac duyulur. Atalar sözünün məzmunu tam açıqdır, aydındır, bu ədədlərin təcrübəsini əks edən fikirdir. Atalar sözünün koqnitiv məzmunu şübhə doğurmur. O, həmişə koqnisianın yekun mərhələsini təşkil edir, və bu zaman etnik təfəkkürlə işlənmiş məlumat dil formulu kimi təqdim olunur. Şübhəsiz ki, rus dilinin dünya lövhəsində “qadın” konsepti təkcə paremioloji vahidlərlə, onların məna və konnotasiyası ilə müəyyən edilmir. Lakin məhz qabarıq göstərilən koqnitiv məzmununa görə atalar sözü hər bir konseptin öyrənilməsi üçün vacib, demək olar ki, birinci dərəcəli materiala çevrilir. Biz belə hesab edirik ki, qadın haqqında rus atalar sözünün əsas mənbəyi kimi V.İ. Dalın “Rus xalqının atalar sözü” toplusunu göstərmək olar. Bu toplu, bildiyimiz kimi, iki cildəndən ibarətdir

və hər cild mövzulara görə fəsillərə bölünmüşdür. Topulun I-ci cildində “Баба – женщина”¹ (“Arvad-qadın”) adlı xüsusi fəsil verilmişdir.

Bu fəsilə 78 atalar sözü daxil edilmişdir ki, bunların əsas hissəsi “alçaldılmış” xarakter daşıyır. Koqnitiv analiz koqnitiv əlamətin müəyyən edilməsinə yönəldilmişdir, çünki paremioloji mənanın əsasında təqdim edilən konsept ilə xalqın kollektiv şüurunu birləşdirən müəyyən əlamət yerləşir.

Bu fəsildə təqdim edilən qadın haqqında atalar sözlərinin təhlili aşağıda göstərilən koqnitiv əlamətlər olan – “tələsmək”, “cəldlik”, “sıxlıq”, “boş söhbətlər”, “boşboğazlıq”, “səs-küy”, “biganəlik”, “laqeydlik”, “dəyişgənlik”, “cəsarətsizlik”, “yalan”, “kələkbaqlıq”, “yekəbaş tərs”, “inadkarlıq”, “höcətlik”, “ağılsızlıq”, “davakünlük”, “nankorluq”, “qadının etdiyini uzun müddətli olmamağı”, “hər kəsi dilə tutmağı bacarığı”, “özbaşnalıq”, “əri ilə razılaşmamaq hökmü”, “utanmamazlıq”, “naz etmək”, “ağlaşanlıq”, “həyasızlıq”, “tənbəllik”, “sevgi və nəvaziş istəyi”, “alçaqlıq”, “insafsızlıq”, “bəla, bədbəxtlik”, “kələkbaqlıq”, “biclik”, “yaltaqlıq”, “düşüncəsizlik” – xüsusiyyətlərlə səciyyələndirilir.

Bəzi atalar sözü məna konnotativ paradigma vəhdəti yaradır. Məsələn, “boş-boş danışmaq, boşboğazlıq” mənalı qrup ayrılır. “Boşboğazlıq” rus dilində “qadın” konseptinin koqnitiv əlamətlərindən ən vacibinə çevrilir. Qadın boşboğazlığı rus dilinin şüuru üçün kateqorial əlamət olaraq mühüm konseptual hala çevrilir.

“Boşboğazlıq” əlaməti müəyyən semantik konfigurasiyasında realizə olunur. Başqa sözlə desək, qadın obrazını xarakterizə edən koqnitiv əlamət mücərrəd deyil nisbi xarakter daşıyır, o, hansısa bir fonda göstərilir. Məsələn, «*бабий язык, куда ни завалишь, достанет*» (Qadının dili harda olsan, səni tapacaq). Bu atalar sözünün semantik strukturu faktiki olaraq üç vacib konseptdən ibarətdir. Özündə hər üç konsept universal xarakter daşıyır, lakin əhəmiyyət kəsb edən odur ki, qadın boşboğazlığı “xilas etmə” və “hər yerdə tapılan” fonunda pareminin adresantı kimi təqdim edilir. Paremioloji semantika diqqəti cəlb etdiyi hər iki konsept yaxud faktor ekspressiv olaraq dolğundur. Belə ki, “xilas olma” koqnitiv əlaməti əslində adresant nədən xilas olmaq istədiyindən gizlənməyinin mümkün olmadığı ilə bağlıdır. Ekspressiyayı hərəkətin keyfiyyət dərəcəsini maksimal dərəcəsini təşkil edən «*ни*» hissəciyi də gücləndirir. «*Достанет*» (çatacaq, tapacaq) felii həmin dərəcədə ekspressivdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu

¹ Dal V.İ. Rus xalqının atalar sözü. 1 cild. M.: Bədii ədəbiyyat, 1984, s.273 - 275

fellə bağlı biz semantik özünəməxsusluğu “ələ keçirmə” mənasında müşahidə etmək imkanını əldə edirik. İş orasındadır ki, «*дочтатъ*» feili özü özlüyündə, “sənə çatmaq, istəyəndən qaçmaq” mənasını güman edir. Bundan başqa, sadəcə “qaçmaq” deyil, “panik vəziyyətdə qaçmaq”, məhz ona görə də təqib edən əlini uzadıb zorla çatmağa və tutmağa cəhd göstərir. Bu səhnənin (situasiyanın) bütün iştirakçıları paremioloji semantikanın denotatı olaraq, həddindən artıq ekspressiv lövhə yaradır. Atalar sözünün əsasında yerləşən obrazlıq eyni zamanda ekspressiyayı gücləndirən komik effekt yaradır. Öz növbəsində, ekspressiv dolğunluq qadın boşboğazlığının, dedi-qoduluğunun dərəcəsinin dəhşətli olmağını göstərir. Şübhəsiz, atalar sözü kişi mentallığını əks edir. Bu və ya digər atalar sözünün gender mənası da elə bundan ibarətdir.

Məzmunun mürəkkəbliyi nöqtəyi-nəzərindən «*баба бредум, да черт ей ерум*» atalar sözü seçilir (Arvad sayaqlayar, təkcə şeytan ona inanar). Bu atalar sözünün strukturunda mifoloji yaxud dini komponent olan “*şeytan*” xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Niyə arvad-qadın obrazı ilə qanunauyğunluq korrelyasiya təşkil edən mujik (kişi) yox, məhz şeytan. İş orasındadır ki, “*şeytan*” komponenti çox mühüm bir obraz təşkil edir. O, ilk növbədə ziyanvericiliklə assosiasiya olunur. Təsadüfi deyil ki, iblisi (şeytanı) *bəşər övladının düşməni* adlandırırlar. Beləliklə, atalar sözünün strukturunda aksent qadın obrazından şeytan obrazına keçir. Burada artıq qadın boşboğazlığı deyil, məhz iblisin fitnə-fəsadları qarşısında qorxu hissi ifadə olunur. Nəticə olaraq, qadın da müxtəlif hərc-mərcliyin və davadalaşın səbəbinə çevrilir.

«*Вольна баба в языке, а черт в бабьем кадыке*» (Arvad dildən boşdur, şeytansa onun xırtəyindədir) bu tip atalar sözünə aiddir. Bu halda da qadının açıq-aşkar çatışmazlığı şeytanların ziyanvericiliyi ilə qadının özü isə - şeytanla assosiasiya edilir.

«*Бабий кадык не заткнешь ни пирогом, ни рукавицей*» (Arvad xırtəyini nə piroqla nə də əlcəklə yummaq mümkün deyil) atalar sözü də komik effekt üzərində qurulub. Gördüyümüz kimi, burada boş-boş danışmağın rəmzi kimi *xırtəк* (*кадык*) sözü simvolik səviyyədə «*пирог*» (piroq) və «*рукавица*» (əlcək) konseptləri ilə korrelyasiya olaraq çıxış edir. Bu halda birinci korrelyatın koqnitiv əlaməti “*dadlı, xoşa gələn*” «*пирог*» - yeməkdir, özü də çox tamlı, dadlı yeməkdir. İkinci korrelyat isə, əksinə, “*xoşa gəlməyən koqnitiv əlaməti nümayiş* edir. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, neqativ koqnitiv əlaməti açıqlayan məhz ikinci korrelyat *заткнуть* (*tıxaclamaq*) predikatına müvafiqdir. Jəni, “əlcəklə” tıxaclayır, “piroqa” isə

qonaq edirlər. Beləliklə, atalar sözünün dərin mənası göstərir ki, qadını nə yaxşılıqla, nə də pisləklə susdurmaq mümkün deyil.

Rus atalar sözündə boşboğazlıq kimi koqnitiv əlamət ilə bərabər qadınla dil tapmağın çətin olmağı da vurğulanır və səbəbi kimi onun dərrakəsinə heç bir dəlilin təsir etməməsi göstərilir. Məsələn, özünəməxsus üçlük təşkil edən atalar sözü məhz bu haqdadır: *С бабой не сговоришь. Бабу не переговоришь. За бабой покидай последнее слово.*

Burada biz, faktiki olaraq, birinin strukturunda uç atalar sözünün cəmləşdiyini görürük. Əlbəttə, bu cür məqam onun xalq-poetik xarakterindən xəbər verir, çünki burada fərqli bir model realizə olunur. İki cümlədə qafiyə mövcuddur, sonuncuda qafiyə yoxdur, qafiyəyə düşmür, lakin hətta bu fərqlilik poetik xarakter daşıyır. İş orasıdır ki, qafiyənin olmaması təsdiqin həll edici fazasını, özünəməxsus nöqtəsini təşkil edir.

Atalar sözünün bu cür üçcümləli strukturunda onun ekspressiv mənasını gücləndirən daha bir funksiya yerinə yetirilir. Başqa sözlə desək, burada eyni məzmunun, eyni sentensiyanın faktiki olaraq təkrarı müşahidə olunur. Şübhəsiz ki, bu təkrar bir məqsədə - ekspressiyanın artırılmasına yönəldilmişdir.

Qadınlara həsr olunmuş rus paremiologiyasının strukturunda hiyləgərlik (biclik, kələkbazlıq) koqnitiv əlaməti xüsusi yer tutur. Bu atalar sözü də qadın obrazının şeytan və iblis obrazı ilə korrelyasiya üzərində qurulur. Qeyd edək ki, atalar sözünün semantik strukturunu üçün vacib məqam şeytanın qadından zəif olmasından ibarətdir. Biz belə hesab edirik ki, bu fərqli semantik-üslubi üsul həmin xüsusiyyəti hiperboloji şəkildə təqdim edilməsindədir. Digər tərəfdən, hiperbolizasiya ekspressiyanın daha da gücləndirilməsinə səbəb olur. Məsələn, əgər «баба да бес – один у них вес» (arvadla şeytan bir çəkiddir) mənfi enerji planında qadını şeytan səviyyəsinə qaldırırsa, o zaman «куда черт не поспеет, туда бабу пошлёт»(şeytan özü gedə bilmədiyi yerə arvadı göndərir) atalar sözü qadının şeytandan da güclü olduğunu nümayiş edir.

Bununla bağlı daha bir xüsusiyyəti də qeyd etmək lazımdır. Qadın konsepti şeytan konsepti ilə korrelyasiya olan bu səpgidə atalar sözünün strukturunda rus dilində “iblis qüvvəsini” bildirən müxtəlif leksiki vahidlərə rast gəlmək olur. Yeri gəlmişkən, məhz “iblis qüvvəsi” (нечистая сила) konsepti bu paremilərin məzmununda aktuallaşır. Bu anlayış korrelyasiyanın özəl məzmununa da aydınlıq gətirir. Başqa sözlə, bu konseptlərin əlaqəsi koqnitiv əlamət olan «нечистый» (cin) sözünün aktuallığında qurulur. Beləliklə, koqnitiv “natəmiz” əlaməti eksplisir

olmadığına görə, implisit səviyyədə «баба хитрее, ловчее (более нечистая сила), чем сам чёрт» (arvad şeytandan da hiyləgər kələkbazdır), müqayisəsini semantik struktur realizə edir.

Əgər “natəmiş qüvvə” - нечистая сила burada implisit olaraq göstərilirsə, o zaman pərimi sisteminin komponent səviyyəsində üç işarə yaramır: *şeytan*, *cin*, *iblis*. Əlbəttə, hər üçü “şər qüvvə”, “şər qüvvələrin cəmi”, yaxud “İlahi xeyirxahlığına əks olan şər qüvvəsi” təxminən eyni konsept kimi müəyyən oluna bilər. Lakin aydındır ki, rus dil şüurunda göstərilən “şər qüvvəsi” daha çox adətən “*şeytan*” leksiki vahidi ilə assosiasiya edilir.

Iblis rus dilinin dünya lövhəsində daha mürəkkəb və birmənalı anlayış təşkil edir. Buna baxmayaraq, bu leksema da, gördüyümüz kimi, qadınlar haqqında pəremiyalarda mənfi konnotasiya ilə təsadüf edilir. Əlbəttə *сатана* (“*iblis*”) və *бес* (“*cin*”) komponentləri işlənilmə tezliyində «*чёрт*» (*şeytan*) sözünə ududur: hər ikisinə yalnız bir dəfə rast olunur.

Rus atalar sözündə qadının ağlamaq vərdişi xüsusi olaraq qeyd olunur. Belə ki, bu halda da atalar sözü qadının göz yaşlarına, yəni səmimiyyətinə inanmamağa, tövsiyyə edir. Bundan başqa, xalqın təfəkkürü bu cür koqnitiv modeli müəyyən edir. Məsələn, «*женский обычай – слезами беде помогать*» (Bədbəxtliyə göz yaşı ilə kömək etmək qadın adətidir.) Bu tez-tez təkrar olunan faktla bağlı kollektiv fikrin refleksiyasıdır. Çox maraqlı, özünəməxsus tezis formalaşır: “İş onda deyil ki, qadına inanıb ya inanmayan. Hətta onda da deyil ki, qadın aldadır. İş ondan ibarətdir ki, ağlama qadın arsenalının (ehtiyatının) bir vasitəsi kimi saxlanılır”.

Qadın haqqında rus atalar sözlərinin daha bir xüsusiyyətini də qeyd etmək lazımdır. Analiz göstərir ki, onlar əsasən mənfi konnotasiya ilə xarakterizə olunur, lakin implisit səviyyəsində onlar qadın taleyinin çətinliyinin başa düşülməsini aşkar edir. Ola bilsin ki, bu xüsusiyyət universal olaraq tək rus deyil, həm də dünya pəremiologiyasını xarakterizə edir. Lakin digər dillərin materialının konkret analizi olmadan birmənalı heç bir fikri təsdiq etmək çox çətinidir. Digər tərəfdən, öz əhəmiyyətini əsrlər boyu qoruyub saxlayan bu cür nəsihətlərin müdriqliyi onların heyranedicə çevikliyi, çoxsahəliliyi və hər şeyi əhatə edilməyində özünü biruzə verir. Bundan başqa, onlar istifadə etmə situasiyasına uyğunlaşaraq, hər dəfə mənasının gözlənilməyən saxələrinə aşkar edir. Beləliklə, atalar sözünün mənası müəyyən situasiyada açıqlanan akkumulyasiya olunmuş topludur. Cəbr disturu ilə assosiasiya semantik sxemin reallaşmasında məhz bu məqamı kəsinliklə vurğulanır. İnvariant səviyyəsində kollektiv

yaddaşa da nitq situasiyasına müəyyən konkret məzmunla yerləşən bəzi abstrakt ölçülərin sxemi mövcuddur.

Rus atalar sözü adresatın diqqətini qadında zəkanın, ağılın olmamasına yönəldir. Bu halda biz qadının dərin zəka sahibi olan iblisin özü ilə bərabər tutulduğuna isnad edən bəzi atalar sözünün məzmununa zidd olan fikirləri müşahidə edirik. Qadın zəkasına aid atalar sözü strukturunda müəyyən korrelyat fonunda açıqlanan məna diapazonu təqdim olunmuşdur. Məsələn, «*волос долог, да ум короток*» (saç uzun, ağıl qısa) atalar sözündə ağılın olmaması saçların mövcudluğu ilə əlaqələndirilir. Yaxud, kişilər üçün qeyri-adi olan saç uzunluğu onlar üçün ağıl çatışmazlığından xəbər verməlidir.

Həmin mənanın başqa sözlə ifadəsinə biz «*волос глуп – везде расстем*» (ağılsız tük hər yerdə çıxır) atalar sözündə də rast gəlirik. Analiz göstərir ki, bu atalar sözünün mənası kifayət qədər dərinidir. Bundan başqa, burada ağılsızlığın eksplisit təyin edilmə faktı yoxdur. Saçın mövcudluğu implicit olaraq onun olmaması ilə müqaisə edilir. Görünür ki, burada adresant tez saçı tökülən kişidir. Beləliklə, atalar sözünün strukturundakı məntiqə əsasən, mövcud olmadığı yerdə bitən saçın implicitliyi olaraq həmin saçın özünün ağılsızlığı ilə izah edilir. Görünür ki, burada saçların “ağılsızlığı” qadın ağılsızlığına dəlalət edən müəyyən metonimiya da mövcuddur.

Bu atalar sözü üçün əsas nominasiya, baş komponent olan – *arvad* yaxud *qadın* sözünün olmaması ilə xarakterizə olunur. Beləliklə, saç uzunluğu zəruri olaraq qadınla əlaqələndirilir.

Qadın haqqında rus atalar sözü sistemində qadının insani məzmununu inkar edən bəzi ibarələr mövcuddur. Məsələn, *курица не птица, а баба не человек; курице не быть петухом, а бабе мужиком; кобыла не лошадь, баба не человек; я думал, идут двое, ан мужик с бабой (toyuq quş deyil, qadın isə insan; toyuqdan xoruz olmaz, qadından kişi; dayça at deyil, qadın isə insan; elə bilirdim, iki nəfər gedir, baxanda gördüm ki, kişiyə qadın)*. Bu atalar sözünün strukturunda diskursiv olaraq qadının adam olmaması haqqında fikir ifadə olunur. Qadın kişi ilə müqayisə olunduğu hallarda onun heç zaman kişi ola bilməyəcəyi təsdiq olunur və kişi insan rəmzi kimi çıxış edir. Beləliklə, əgər qadın kişi ola bilməzsə, deməli insan da ola bilməz.

Biz belə hesab edirik ki, “insan” konsepti bu səpgidə olan atalar sözündə və ümumiyyətlə paremioloji sistemdə ictimai fəaliyyətlə assosiasiya edilir. Kişi “insanla” o səbəbdən əlaqələndirilir ki, o, kəndli

dünyasının – cəmiyyətinin ən mühüm vahididir. O, maddi varlığın istehsalçısı və içtəməli hərəkətin onun istənilən formasında iştirakçısıdır. Qadın isə, əksinə, evlə əlaqələndirilir və məhz buna görə də rus atalar sözü onun insani məzmununun olmasını rədd edir. Bu halda “*insani*” anlayışı “sosial” konseptini təşkil edir.

Başqa üsulla bu məna «*мужик да собака всегда на дворе, а баба да кошка всегда в избе*» (*kişi ilə it həmişə həyətdə, qadınla pişik – həmişə evdə*) atalar sözünün semantik strukturunda da ifadə olunur. Burada “həyət” konsepti ətraf mühit, xarici aləm kimi interpretasiya olunduqda, «изба» sözü daxili aləm, qapalı yer kimi göstərilir.

V.Dalın “Rus xalqının atalar sözü” toplusunda qadınlar haqqında mülahizələr digər fəsillərdə də təsadüf olunur. İlk növbədə «Одиночество – Женитьба» (“Tənhalıq – Evlilik”), «Муж и жена» (“Ər və arvad”) fəsillərini göstərmək olar.

İlk növbədə qeyd olunmalıdır ki, «Одиночество – Женитьба», “Баба – Женщина» fəslindən həm məzmun cəhətdən, həm konnotasiya əlaqəsi ilə fərqlənir. Şübhəsiz ki, bu fəsillərin hamısını biz qadın obrazının açıqlanması nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndiririk. Əgər “Arvad – Qadın” fəslində təqdim olunan atalar sözü bir mənalı neqativ konnotasiya ilə xarakterizə olunursa, «Одиночество – Женитьба» (“Tənhalıq – Evlilik”) fəslində xalq müdriyyəti qadının müsbət rolunu vurğulayır. Bu milli paremiologiya sistemində istənilən obrazın çoxmənalı və dinamikliyinin daha bir bariz nümunəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Digər açıqlama da mümkündür. Belə ki, fəslin adı xalq müdriyyətinin müvafiq obyektlərinin nəzərdən keçirilməsi ilə bağlı özünəməxsus aspektlərin təyin edilməsindən ibarətdir.

Konnotasiya xarakterinin müəyyən edilməsi nöqtəyi-nəzərindən tənhalıq və evlənmə fəslində iki növ mülahizə təqdim edilmişdir, və əlamətdar haldır ki, hər iki tip həyat həqiqətini əks edir. Məsələn, ailədən kənar olan vəziyyəti bir mənalı mühakim edən xalq müdriyyəti tənhalıq münasibətdə göstərir. Məsələn, *одна голова не бедна, а и бедна, да одна (bir baş yazıq deyil, amma yazıq olsa da – təkdir)*. Aydın ki, bu atalar sözü məişət çətinliklərini nəzərdə tutur, izah edir. Lakin bu cür atalar sözündə ailəsi olmayanın qayğısız olduğu da vurğulanır. Məsələn, *«один скачет, один и плачет, а все один» (tək çapır, tək ağlayır, amma yənə təkdir)*. Pareminin bir mənalı olmaması ondan görünür ki, burada iki zidd olan konsept təqdim olunmuşdur. «Скакать» (çarmaq) həyatdan həzz almaq mənasını, «плакать» (ağlamaq) isə onun kədərini təyin edilməsini göstərir. Atalar

sözünün strukturunda həyatın ümumiyyətlə binarlığı (iki hissədən ibarət olduğu) ifadə olunub, çünki hər bir insanın həyatı rifah, firavanlıq kriteriyasına (göstəricinə) görə iki hissəyə bölünür.

Bununla belə “tənhalıq” konsepti rus atalar sözü strukturunda koqnitiv əlaməti olan “acı tale” kimi realizə edilir. Hətta bu koqnitiv əlamət atalar sözünün mənasını neqativ edir. Məsələn, *«живешь – не с кем по-калякать; помрешь – некому поплакать»* (yaşayanda – söhbət etməyə bir kəs yox, öləndə - ağlamağa). Bu atalar sözünün strukturunun başlıca elementini inkar təşkil edir: *не с кем, некому*. Məhz bu da ibarənin məna strukturunu və konnotasiyasını müəyyən edir.

Belə düşünülə bilər ki, bu zəmində rus atalar sözündə ailə qurulması alqışlanır, ailəli insanın həyatı bəyənilir. Həqiqətən də bu məna rus paremiologiyasında təqdim olunur. Lakin burada da xalq müdrikiyinin hərtərəfli olması aşkar edilir, çünki bu məna da geniş diapazonda realizə olunur. Məsələn, tənhə həyatın ağır-acısı xoşbəxt ailə həyatı haqqında mülahizələrə tam əks tərzdə təqdim edilir. Belə ki, *«семейная каша погуще кипит; в семье и каша гуще; семейный горшок всегда кипит; гуртовая конейка виднее»* (ev xörəyi daha qatı olar; evdə yemək daha qatı, dadlıdır; ailə küpəsi həmişə qaynar, ailə qəpiyi daha bərəkətlidir) və bunlara bənzər atalar sözü ailə həyatının xeyirli olmağını tərənnum edir. Burada “rifah, firavan həyat” koqnitiv əlaməti implisit olaraq ifadə olunur.

Aydındır ki, ailə həyatı ilə əlaqələndirilən rifah implisit olaraq qadınla bağlıdır, çünki ailədə vəziyyəti məhz qadın tənzimləyir. Lakin “qadın” konseptinin özü burada mövcud deyil. Bundan fərqli olaraq, *«добрая жена, да жирные щи – другого добра не ищи»*, *«живучи одной головкой, и обед варить неловко; две шубы тепло, две хозяйки добро»* (yaşşı arvad və yağlı yemək – başqa heç nə lazım deyil; tək başına yaşayanda yemək bişirmək də istəmirsən; iki kürk isti – iki qadın xeyirdir). Atalar sözü ailə həyatında və onun qurulmasında qadının bu bərəkətli firavan həyatı isə təmin edən kişinin rolunun əhəmiyyətini göstərir. Sonuncu atalar sözündə *«две хозяйки добро»* ifadəsində ikinci qadın – gəlin nəzərdə tutulur. Bu atalar sözü paremioloji sistemdə bir qədər paradoksallığı ilə fərqlənir, çünki evdə iki qadının mövcudluğunun neqativ qiymətləndirilməsi standart model hesab edilir. İpə-sapa yatmamaq - “несговорчивость» (dil tapmamaq) koqnitiv əlaməti adi hal kimi realizə oluna bilər. Mövcud olan standartların bu cür qeyri-müvafiqliyi atalar sözünün ümumiyyətlə geniş mənalı olmasının daha bir bazis nümunəsi kimi dəyərləndirilməlidir.

Rus pəremilərinin evlilik haqqında sistemində “tale” konsepti xüsusi yer tutur. Bu konseptin əsas koqnitiv əlaməti tək atalar sözündə deyil, ümumiyyətlə “vaz keçə bilməmək” kimi müəyyən edilir. Məsələn, «суженого ни обойти, ни объехать; суженого и конем (и на кривых оглоблях) не объедешь» – taleyindən qaçmaq olmaz, taleyində həтта at üstündə qaça bilməzsən. Burada «суженый» sözü tale sözünü canlandırır. Bu rus pəremiologiyasında azlıq təşkil edən özünəməxsus qadın haqqında atalar sözüdür. Çünki atalar sözünün əksəriyyəti kişilər haqqında deyil, onlara nəsihət kimi verilir.

Həmin məna, lakin bir az mülayim formada «всякая невеста для своего жениха родится», «кому невеста годится, для того (в того) и родится» (hər qız öz nişanlısı üçün doğulur; Kimə yaraşır onun üçün də doğulur) atalar sözlərində ibarə olunur. Məhz bu komponentlər “tale” konseptini koqnitiv əlamət olan «жестокое безразличие по отношению к человеку» (insana qarşı sərt biganəlik) ibarələrdən kənarlaşdırır və beləliklə atalar sözünü mülayim, isti edir. Bu atalar sözünün strukturunda «годится» və «для» komponentləri xüsusi yer tutur. Bu atalar sözünü yuxarıdakı tale (evlilik) haqqında söylənilən fikirlərlə, yəni evlilik insanın əlini-qolunu bağlayır, axirət günü və cəzalanma mütləqdir kimi mülahizələrlə müqayisə etmək olar. «Кому невеста годится, для того и родится» - tipli atalar sözündə implisitn olaraq evlənmə, toy xeyirə yönəldilən fakt kimi qəbul edilir, və bu xeyir isə tale bəxş etdiyi vurğulanır. Bu səpgidə olan pəremilərin mənası müsbət konnotasiyaya malikdir.

Dissertasiyanın II fəslі “Azərbaycan pəremiologiyasında qadın obrazı” adlanır. “Qadın” konsepti Azərbaycan dilinin pəremiologiyasında sistemli şəkildə İ.H.Həmidovun tərtib etdiyi lüğətlərdə izlənilir. Orada yalnız atalar sözünün məzmununda olan ifadələr, yəni əsasını məntiqi mülahizə təşkil edən sentensiyalar deyil, həm də zərb məsəllər təqdim olunub. Zərb məsəllərin fərqliliyi yuxarıda qeyd olunduğu kimi onların nida məzmununda əks olunur. Onlarda hər hansı bir standart səbəbə əsasən realizə olunan emosional enerji qüvvə yerləşir. Standart olduqlarına görə situasiyanın özü konsept haqqında təsəvvür yaranmasına imkan verir.

Rus pəremiologiyasında olduğu kimi, xalqın təcrübəsini ifadə edən Azərbaycan sentensiyalar sistemində qadın obrazı ayrı-ayrı vahidlər strukturunda realizə olunan koqnitiv əlamətlərə bölünür. Deməli, təhlil və konseptual məzmun əsasında aparılmalıdır.

Azərbaycan pəremiologiyasında qadın obrazını mərkəzi konsept kimi təqdim edən “qadın” sözü xalqın dil yaddaşında “arvad” sözü ilə eyni-

ləşdirilir. Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən leksik vahid təkcə “qadın” konsepti ilə yox, müxtəlif konseptlərlə əlaqələndirilir. Bu sözün “həyat yoldaşı” konsepti ilə assosiasiyası adi bir hal kimi qəbul olunmuşdur.

M.T.Tağıyevin redaktəsi ilə tərtib edilmiş “Azərbaycanca-rusca lüğətində”¹ bu sözdə ismin və sifətin bir neçə mənası verilmişdir.

Burada aşağıdakı semalar realizə olunur: “kişiyə əks olan cinsi əlamət”, “kişinin niğah bağladığı qadın”, “həyat yoldaşı”, “qadın cinsinə aid olan fərdi”, “dişi”. Burada həmçinin məcazi mənada “zəiflik” əlaməti qeyd olunur ki, bu da kişiyə də arvad deməyə əsas verir. Müqayisə üçün rus dilində «баба» sözünü zəif və qorxaq kişiyə şamil edilməsini göstərmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, “ARL”-də I-ci və III-cü mənə kəsinliklə ayrılmamışdır, çünki lüğət definisiləri əvəzinə göstərilən rus sözləri olan женщина və баба Azərbaycan dilində arvad sözünün semantik strukturunda bu sememaların bir mənalı fərqləndirmək imkanını yaratmışdır.

İ.H.Həmidovun “Lüğətində” arvad komponenti ilə başlayan bir neçə atalar sözü təqdim edilmişdir. Qeyd etmək vacibdir ki, cümlənin strukturunda başlanğıc pozisiya təsadüfi deyil. Atalar sözünün strukturunda birinci adı cəkilən konseptdə diqqət cəmləşdirilir. Bu cür atalar sözünün lüğətdə sayı 19-dur.

İ.H.Həmidovun “Azərbaycanca-rusca” və “Rusca-Azərbaycanca” atalar sözü və zərbi-məsəllər lüğəti çap olunmuşdur. Tədqiqata əsasən Həmidov İ., Axundov B., Həmidova L. “Azərbaycanca-rusca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğətinin”. Bakı: Təhsil, 2009, 560 s. (qısa olaraq APSPP) II nəşri istifadə edilmişdir.

“Arvad” komponenti olan 19 atalar sözü yalnız ikisində “qadın” konsepti təqdim edilmiş, digərlərində söhbət “ömür-gün yoldaşından” gedir. Artıq birinci atalar sözüdə niğah bağlayanın ciddi addım atmağı vurğulanır. Atalar sözüdə deyilir: “*Arvad almaq qarqız almaq kimidir: kəsməsən bilməzsən*”.

Fikir eksplisit ifadə olunub. Burada seçimin təkcə məsuliyyətli olması vurğulanmır, həm də anladılır ki, çox həddindən artıq seçmək də lazım deyil. Bu mövzuya rus atalar sözlərində də toxunulur: uzun seçim ümumiyyətlə evlənməməklə nəticələnir. İ.Həmidov aşağıdakı rus ifadələrini göstərir. *Девка – темный погреб: замуж не возьмешь, девку не*

¹ Prof.M.T.Tağıyevin redaktəsi ilə 4 cildlik “Azərbaycanca-rusca lüğət”, 1 cild: Bakı; Elm, 1986, s.137

*узнаешь и Невеста что лошадь – товар темный»*¹ (Qız – qaranlıq zizzəmidir; ərə getməsə - qızı tanımazsan. Qəlinlik qız at kimi – qaranlıq şübhəli maldır.

Arvad malı alçaq qarpidır - girəndə də alınna dəyər, çıxanda da. Bu atalar sözünün strukturunda qeyri-adi və maraqlı doğuran alçaq qarpi obrazıdır. Burada bilavasitə realizə olunan və alçaq qarpi ilə müvafiq assosiasiya olunan koqnitiv əlamət başa enən zərbədir. Başqa sözlə, alçaq qarpi yalnız bu qeyri-adilikdə yadda qalır.

Lakin bu ibarənin məzmunu ilk baxışdan göründüyü qədər adi deyil. Sadə təkcə “əldə etmək” (приобрести) və “itirmək” (потерять) koqnitiv əlamətlərdir ki, bunları “*girəndə*” və “*çıxanda*” komponentləri ilə əlaqələndirmək olar. İstifadə şəraitindən asılı olaraq burada «попрёки»(qaxınc), «зависимость» (asılılıq), «несвобода» (qeyri-azadlıq), «унижение» (alçaldılma) kimi əlamətlər aktuallaşa bilər. Yeri gəlmişkən, «унижение» (alçalma), qarpiyə alçaq olması ilə əlaqələndirilir. Ya dəyirsən, ya dəyməmək üçün başını əyirsən.

Bu Azərbaycan atalar sözünün ekvivalenti kimi Həmidov İ. Məlum olan ibarələri göstərir: *Женино добро колом в горле стоит; Жениным добром не сведешь дом; Жениным богатством века не проживешь* (Arvad cehizi boğazında qalar; Arvad cehizi ilə ev tikmək olmaz; Arvad cehizi ilə əsrlərlə yaşamaq olmaz).

Qeyd edilməlidir ki, yalnız birinci atalar sözü Azərbaycan atalar sözü ilə ekvivalent hesab oluna bilər. İkinci və üçüncüyə gəldikdə isə, onlar kifayət qədər eksplisit məna daşıyır. Burada söhbət qaxıncdan getmir, əsas koqnitiv əlaməti isə «напрасная надежда» (faydasız ümid) və «мнимость ожиданий» (xəyalların boşa çıxması) təşkil edir.

Arvad paraq deyil başdan başa qoyula. “Azərbaycanca-rusca” və “Rusca-Azərbaycanca” atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti bu səpgidə üç ekvivalent rus atalar sözünü gətirir: *Жена не сапог (не лапоть), с ноги не скинешь. Жена не рукавица, за пояс не заткнешь. Жена не гусли, поиграв, на стенку не повесишь*¹ (Arvad çarıq deyil ki, ayağından çıxarsan. Arvad əlcək deyil qurşağa taxasan. Arvad qusli deyil, çalib, divarda asasan).

¹ Həmidov İ.H. “Azərbaycanca-rusca” və “Rusca-Azərbaycanca” atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti. Bakı: Təhsil, 2009, s.50

¹ Həmidov İ.H. “Azərbaycanca-rusca” və “Rusca-Azərbaycanca” atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti. Bakı: Təhsil, 2009, s.51

Göstərilən atalar sözünün semantik strukturunun analizi onu nümayiş edir ki, rus ibarələrin hər üçü tam semantik ekvivalentliyə malikdir. Bu ekvivalentliyin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, «постоянство», «серьезность», «ответственность» (daimilik, ciddilik, məsuliyyət) kimi koqnitiv əlamətlər realizə olunur. Rus atalar sözünün üçü də qadın oyuncaq, bir müddətlik əşya deyil, ondan imtina etmək olmaz tezisini ifadə edir.

Bizim fikrimizə Azərbaycan atalar sözünün fərqliliyi xalqın mentaliteti ilə izah olunur. Birincisi, bu ibarənin strukturunda “atmaq olmaz” əlaməti deyil, “başqasına vermək olmaz” əlaməti realizə olunur.

Bu ibarələrdə «честь» (namus), «достоинство» (ləyaqət), «превность» (qısqançlıq) əlamətləri cox səthi səviyyədə təqdim olunmuşdur.

Arvad şeytana papuş tikər. Aparılan tədqiqatın gedişində rus paremioloji sistemində “qadın” obrazını “şeytan” obrazına bənzədən bir çox atalar sözünə təsadüf edilmişdir. Göstərilən Azərbaycan atalar sözü identik obraz üzərində qurulmuşdur. “Papuş” sözü «пинетки, башмачки, ботиночки» sözlərinə bərabərdir (ARL, 4, 708). ARL *şeytana papuş tikər* frazeologizmini hərfi olaraq «сошьёт пинетки дьяволу – кто» formasında verir. Təsadüfi deyil ki, frazeologizmin strukturunda komponent səviyyəsində məhz uşağın ayağına geyindirilən əşyanın adı göstərilir, yəni şeytan kimin üçünsə sadəcə uşaqdır. Şeytanı uşaq kimi aldadar. Beləliklə, Azərbaycan atalar sözü dəqiqliyi ilə bildirir ki, “qadın şeytana papuş tikib, onu uşaq kimi aldadar” (женщина сошьёт дьяволу пинетки, проведёт как ребенка).

Şeytanla korrelyasiya konkret xarakter daşdığına görə, qadının isə şeytanı özünə kələk gəlməyini təsdiqi ilə bağlı hiperbolizasiya üzərində qurulan ekspressiyalı rus atalar sözləri Azərbaycan atalar sözü ilə tamamilə üst-üstə düşür. Onların da məzmununda həmin semantik modelin mexanizmi aşkar olunur. Müvafiq atalar sözlərini biz əvvəlki fəsildə təhlil etmişik.

“Qadın” konsepti məzmununa görə, şübhəsiz, “ana” konseptindən daha genişdir. Koqnitiv genişləndirmə bununla əsaslandırılır. Başqa sözlə, “qadın” konsepti xalqın şüurunda hər biri ilə əlaqələnen çoxsaylı koqnitiv əlaməti olan digər konseptləri özündə cəmləşdirir. Ümumiyyətlə “qadın” konsepti Azərbaycan xalqının dilçilik dünya mənzərəsində qadın obrazının yüksəldilməsi ilə xarakterizə olunur. Maraqlıdır ki, qadının pozitiv təsviri absolyut, neqativ təsviri isə - nisbi xarakter daşıyır. Bununla bağlı Azərbaycan dilində “qadın” konsepti ilə realizə olunan koqnitiv əlamətlər

sisteminde müsbət əlamətlər üstünlük təşkil edir. Onlardan hər biri qadın xarakterinin bir tərəfini açıqlayaraq, obrazın yaranmasına xidmət edir.

Nəticədə aparılan tədqiqata yekun vurulur, qeyd olunur ki, atalar sözü mənşəyə əsasən folklor janrı olduğu üçün milli ədəbi dilin əsas qatını təşkil edir. O, xalq yaradıcılığının, ənənələrinin qısa və ifadəli ibarələr formasında zəngin etnik təcrübəsini əks etmişdir. Tədqiqat qöstərir ki, atalar sözü strukturunda konseptin tək özü yox, bu konseptin aşkar olunan koqnitiv əlamətləri əhəmiyyət kəsb edir. Məhz koqnitiv əlamətlər atalar sözünün strukturunu yaradır. Həm rus, həm Azərbaycan dilində qadın obrazı dünya lövhəsini mərkəzi konseptlərini təşkil edir. Bu fakt çox aydın ekstralinqvist səbəblərə malikdir. Tədqiqat olunan dillərin paremioloji sistemlə qadın obrazı həyatı canlandıran kimi təqdim olunur. Beləliklə, leksik-semantik səviyyədə “qadın” sözü həyat sisteminin özünəməxsus metonimiyası kimi çıxış edir.

Hər iki dildə qadın haqqında atalar sözü kişi nöqtəyi-nəzərini əks edir. Belə təsəurat yaranır ki, bu atalar sözünü əsrlər boyu qadınları müşahidə edən kişilər yaratmışdır. Konnotativ cəhətdən qadınlar haqqında atalar sözü 3 hissəyə bölünür. Onların əksər hissəsi müsbət konnotasiyalı, bir o qədər də mənfi konnotasiyalı paremiyalardır. Üslubu cəhətdən neytral xarakteri olan atalar sözü azlıq təşkil edir. Qadının paremiologiyada müsbət xarakterizəsi absolyut xarakter daşıyır, mənfi isə - fərdi və nisbidir. Bir çox atalar sözü təzad üzərində qurulub. Təzadın semantikasını qadın obrazının qabarıq şəkildə verilən ekspressiyanın gücləndirilməsi fonunda təqdim olunur. Qadınlar haqqında atalar sözünün konnotativ cəhətdən müsbət və mənfi hissələrə bölünməsinə görə paremioloji sisteminin ziddiyətçi olması haqqında təsəurat yaranır. Lakin əslində bu belə deyil. Xalqın təcrübəsi global xarakter daşıyır, o, qadın təbiətinin bütün tərəflərini əhatə edir. Bu ziddiyətlərin özünün semantizasiyası onu bildiri ki, həm rus, həm Azərbaycan dilində “qadın” konsepti ön plana qadın-ana, qadın-sadiq rəfiqə, qadın-ata evinin yaraşığı, qadın - ər evinin qurucusu, qadın – yedirdən, qadın – qoruyan və s. vacib koqnitiv əlamətləri irəli sürür və realizə edir.

Tədqiqatın nəticələri aşağıdakı məqalələrdə çap olunmuşdur:

1. Женщина в русских пословицах // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri (Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi). Bakı: Mütərcim, 2010, № 1, s. 118-121.

2. Женщина и добро // Elmi xəbərlər (Elmi məqalələr toplusu). Bakı: ADİ, 2011, № 1, s. 91-95.
3. Лики женщины в русской и азербайджанской паремиологии // Вестник Запорожского национального университета. Филологические науки, № 2, 2012, с. 12-14.
4. Концепт “женщина” в русской и азербайджанской паремиологии // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2013, № 1, s. 28-29.
5. Концептуализация языка и пословица // Filologiya məsələləri. Bakı, 2010, № 3, s. 156-159.
6. Женский опыт азербайджанского народа // Тағйев охулары. Elmi məqalələr məcmuəsi. Bakı: BSU, 2014, № 2, s. 119-126.
7. Женские черты в паремиологии // Наука и создания - 2012/2013” часть 26 филологических наук, IX Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. Çexiya, Прага, s. 10-12.
8. Пословицы. Концепты и концептосфера // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransı. Bakı, 2013, s. 239-241

**COGNITIVE ANALYSIS OF RUSSIAN AND AZERBAIJANI
PROVERBS ABOUT WOMAN**

Summary

Dissertation consists of introduction, foreword, two chapters, conclusion and bibliography.

The introduction deals with the urgency, the object and subject of the work, main purpose and tasks, its scientific newness, theoretical and practical significance, as well as methods and sources.

The foreword, which is called the «Theoretical background of the study of proverbs about women in the cognitive aspect», has the character of linguistic-theoretical entry into practical analysis of paremiological material.

The first chapter of the thesis is called "Cognitive characteristics of the concept "woman" in Russian paremiology." Consequently, the proverbs of the Russian people are fragments or portions of those cultural texts that tell us about the woman. Proverbs contain a cultural view about women. Cultural nature of this information is associated with cognitive proverbs character in general.

The second chapter is called "The image of women in the Azerbaijani paremiology." The concept of "woman" in paremiology of Azerbaijani language in the system is observed in dictionaries of I.G.Gamidov. They represented not only the proverb expression, i.e. maxims, which are based on a logical proposition, but sayings. As in Russian paremiology in Azerbaijani system of sentences expressing the people's experience, an image of a woman falls into cognitive symptoms, realized in the structure of the individual units. The analysis is based on the conceptual content.

The conclusion includes the main results of the research.

Çapa imzalanıb: 26.09.2015.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

